

205225

Biblioteca națională.

Scrieri populare.

87

I.

p. 23. Ternă lui Pop
p. 26. ochii
p. 46. o mihnea
p. 48. o Ramonța

PETRU MAIOR.

Un studiu biografic.
BCU Cluj / Central University Library Cluj

De

George Bogdan-Duică.

Cernăuți, 1893.

Tipo- și litografia concesionată Arch. Silvestru Morarin-Andrievicei.

Editura librăriei Romuald Schally.

Biblioteca națională.

Scrieri populare.

I.

PETRU MAIOR.

Un studiu biografic.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

De

George Bogdan-Duică.

Cernăuți, 1893.

Tipo- și litografia concesionată Arch. Silvestru Morariu-Andrievici.

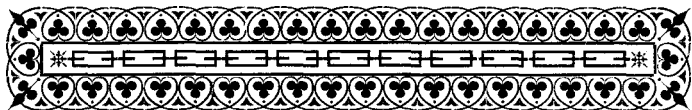
Editura librăriei Romuald Schally.

LONDON

— *îndeamnă și ajută pe alții cari pot ca mai pe lung și mai pe larg lucrurile românești să le scrie și la tot neamul cunoscute să le facă.*

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Samuil Clain.

1.

Petru Maior a fost o inteligență mare; ear' mărimea minții lui găsi nobile îndemnuri în — poate mai mare — inima lui. Bărbat mare, bărbat rar! Și ca-și-cum din voea unei providențe țesut gata, dar' pentru noi ascuns ar fi cursul vremilor ce ea le desvêlește; și ca-și-cum această providență ni-ar fi nouă, neamului românesc, purtătoare de multă grije — el, Petru Maior și soții lui George Șincai și Samuil Clain, toți trei nobili, de Dicio-Sân-Mărtin, de Șinca Șin de Sad, se Liviră Caj dintr'a ei poruncă tocmai într'o vreme, în care acest neam al nostru avea lipsă de lumină împărțită cu inspirație de apostol și cu îndrăsnire de martir. Și ei apostoli au fost și martiri! Nu scilipește nici o marmoră albă, nu se zărește nici un bronz serios pe mormintele acestor trei eroi ai minții; ba nu cunoaștem nici cărările ce ne-ar duce la mormintele lor, să le aducem închinare. Monumentele lor 'și le-au înălțat ei înșiși din vieața lor, din scrierile lor! Vino, tinerime, și șterge praful de pe ele; vino și descopere isvoare adânci, nescate de înțelepciune și iubire de neam; și dacă eroii aceștia vor fi în tine, fi-vei și tu măcar o parte din ei!

2.

Petru Maior s'a născut în Căpușul-de-Câmpie, în comitatul Turdei, în nefericita noastră țeară a Ardealului ¹⁾.

¹⁾ Unii admit ca loc de naștere Tîrgul Murășului.

Dragă îi era lui țeara aceasta, pe care 'și-o cunoștea ca pasărea cuibul. Scriind, el o desmeardă cu vorbe frumoase; pentru el ea e „țeară desfătăată“, ea se poate lăuda cu „bunătatea pământului ei, care poate îndestula de toate pe locuitorii și agonisitorii sei întru cele-ce sunt de lipsă spre desfătata chivernisire a vieții“; ea e „țeară sănătoasă și cu toate bunătățile îndestulată“; în ea sunt „moșiile grase“.

Dar' această bogăție și aceste desfătăări, durere, scris a fost să nu rămână numai filor sei cei drepti, deși natura 'i-a făcut Ardealului briu mândru și apărător din munții Carpați. Căci, ȕice Maior, care privia și cu ochi de ostaș la charta țerii sale, peste Carpat „nu puteau lesne să rēsbată barbarii“, și în alt loc mai ȕice: „care știe firea rēsboiului și-'i sânt cunoscute locurile Ardealului, care prepărtinitoare sânt țēranilor spre a conceni pe năvălitorii protivnici“ poate înȕelege că d. e. Tuhutum, ce venia din Ungaria, ar fi putut fi sdrobit de acei țērani. Cu vorbele acestea Maior explică la 1812 o pricină a succeselor ostășești dela 1848 și — el, contimporanul lui Horia nu să va fi gāndit oare? — și a celor dela 1785 ²⁾.

Aici gāsim dar' un isvor al patriotismului lui Maior: iubirea țērinii Ardealului!

Dar' mai calde și mai alese cuvinte gāsește peana lui Petru Maior, cānd el vorbește de poporul seu, pe care-l vede frānt de asupriri, și asuprit de venetici.

„Și astă-ȕi barbarilor le este urīt numele de Romān“, ȕice el, amāritul. Ear' cāutānd o analogie la starea în care noi Romānii ne aflam pe cānd emigraȕiunile rostogolian potop-potop popoare peste pāmēntul nostru

²⁾ Maior rēspundea cu acest pasagiu naivității care-'i inspirase lui Sulzer frasa: „Eu am cutreerat Dacia dela Tisa pānă la Prut; am trecut prin Carpații de pe alocurea prin mai multe locuri, pe drumuri de țără și poteci; nicāiri n'am gāsit însă situații, unde ar putea să rēn.ānă ascuns un popor întreg“.

tot prezentul trist îi cade în minte. „Au nu se poate și acum afla țeară, ca să cuprindă, ȕice el, mai multe gînti deschilinite în sinul seu; și o gîntă dintre acestea să fie la toate celelalte gînti urită, ci pentru-că toate celelalte gînti au dela aceasta nu puțin folos, pentru aceea bucuros o sufer, ba încă de ar vrea unii casași de ai gîntei acesteia să fugă dintr'acea țeară, îi opresc“³⁾. Așa vorbește el zugrăvind în alusie Ardealul și omorîtoarea iobăgie în care căduse neamul nostru.

Și mare era, ca și astăzi, acest popor suferit și suferitor. Maior stăruie des asupra însemnătății acesteia numerice a lui. „Câte neamuri“, ȕice el, „sînt din Tisa până în Marea-Neagră, decât fiecare neam de acestea fără asemănare sînt mai mulți Români; ba toate neamurile câte sînt din Tisa până în Marea Neagră se le socotesci laolaltă, încă cu mult mai mulți sînt Români în prealargul acela ținut, adecă în ținutul care alcătuia, după Maior, teritoriul Daciei vechi.

Și privirea lui Maior, care nu caută numai numele, nici numai limba, ci caută rasa, „sângele“, se lărgeste și cuprinde toate grupele de Români, revindicând rasei noastre chiar și pe cei-ce prin felurite, știute și neștiute întemplări, și-au pierdut graiul românesc. El vorbește cu căldură despre Macedoneni, care „în timpurile acestea de pe urmă“ începuseră a se învrăjbi cu Grecii; „sângele lor e curat românesc și (ei) sînt adevărați Români“. El revindică pe Maurovlahii⁴⁾ din Croația, Bosnia și dintre munții țerii sêrbești, despre care spune, că „acum“, adecă pe timpul seu „unii încep a se lepăda și de numele Vlăhi“, după-ce limba au lepădat-o. Și așa mai

³⁾ E fapt, că iobagii români fugian în țeri străine. Astfel d. e. Apatî, principele Ardealului, vorbește în actul, prin care dăruiește lui Brancovean Sămbăta-de-sus — la 1698 — de iobagi fugiți în Muntenia și readuși la gliea lor prin sirguinta Voievodului român. Veđi Nic. Densușianu, Monumente pentru Istoria Țerii Făgărașului. — ⁴⁾ Români slavisați de pe rîpa Dalmației se numesc și azi Morlachi.

departe. Consciința unității de rasă și de aptitudini era vie în inima lui Maior, marele apostol al românismului.

Era deci o urmare firească, dacă el voia, ca toți, de pretutindeni să caute a-și păstra neatins și a-și întări tot ce era aptitudine de rasă, și tot ce alcătuia unitatea națională. Eată spre pildă cum vorbește el despre lupta în contra Grecilor, pe care-i dușmănește, ca și Neculce, clasica întrupare a antigrecismului: „Mai întuneacă-i pe ei (Macedoneni) aceea, că măcar că se cunosc pe sine a fi Români, totuși mulți mai dedați sânt spre limba cea grecească, decât să se nevoească a-și învăța limba lor cea românească și a o curăți de grece“. Așa despre Macedoneni! Și despre frații din Țeară: „Drept în Țeara-Românească și Moldova acum, mai vîrtos între boierii cei mai învățați se aud cuvinte grecești nu puține“ etc. Maior cerea, precum vedem un purism etnic, de rasă, bine întemeiat prin desvoltarea neamului seu.

Ne putem acum închipui ce osândă era în stare să arunce acest preot al cultului iubirii de neam asupra celor-ce în loc să-și purifice și să-și întemeieze cu trăinicie viața națională, cum cerea el, își părăsiau chiar neamul.

Scriind despre pomeniții Maurovlahi ori Morlaci, ce în vremea lui începeau a-și lăsa și numele, Maior adaugă: „Și nu-și trag de seamă, că de mărit nume se lapădă și din preastrălucita viță a Romanilor, domnitorilor lumii, cu mijlocirea aceea se nevoesc a se preface în barbari“.

Barbari!

Cuvântul acesta caracterizează energia, la care se ridicase simțământul lui Maior în forma iubirii de neam; este o mândrie a fi Român, ori, cum dicea Clain, mult este a fi născut Român.

Mândria aceasta se întemeia mai ales pe cunoaşterea trecutului, un trecut bogat şi plin de luminoase glorii. Şi din acest punct de privire, pentru cunoaşterea lui Maior este foarte caracteristic §-ul 5 şi §-ul 6 din marile capitole V. al Istoriei. Titlul acestor paragrafi este: „Bărbăţia Românilor”; ear’ dovezile istorice sînt înfrîngerile, ce Carol Robert şi Ludovic cel Mare, mândri crai ungureşti, le-au suferit în lupte cu vitejii domni români, este Stefan cel Mare, este Ioan Huniade, este Vlad Dracula, care îi aducea, întimpinându-l spre drumul către Varna, lui Vladislav, regelui maghiar, „doi tineri foarte harnici, care ştiau bine toate căile împreună şi doi cai foarte iuţi“ ... sē-’i fie de folos de ’i-s’ar în tēpla vre-o nenorocire. Ultima dovadă s’ar părea că în acest capitol sună ca o subţire ironie.

Trecutul neamului nostru este cinstea lui.

Ear’ Maior scruta, cinstea, iubia acest trecut; şi în această iubire găsim alt izvor al iubirii lui de neam.

Maior însuşi întăreşte această combinaţie vorbind despre patriotism într’un chip, care de bună-seamă este rezultatul gândirii sale asupra naşterii acestui simţemēt — „bold firesc“ cum dice el despre patriotism: „Şi cine e atāt de nesimţitor, care sē nu ştie că tuturor oamenilor atātă le este dulce şi vrută patria, întru care sunt născuţi şi crescuţi şi unde oasele părinţilor şi ale moşilor lor celor răposaţi se odihnesc, cât tocmai de-ar fi şi slabă țeara şi cu multe năcađuri ar avea a se lupta într’însa, puţini se află, care sē se plece a-’şi lăsa patria, de cumva nu cu grea poruncă şi neapērată silă îi scot dintr’însa. Bold firesc este acesta, care deşteaptă pe oameni a-’şi iubi patria lor, şi bucuroşi a rămānea într’însa, precum şi Ovidiu cātă:

Nescio qua natale solum dulcedine cunctos

Ducit et immemores non sinit esse sui ⁵⁾.

⁵⁾ Pontice, I. Epist. 3.

Așadar' două isvoare avea patriotismul lui Petru Maior, dintre care al doilea era fără îndoială cel mai bogat.

Și ca Maior vom gândi și noi!

Patria noastră nu-i numai acolo, unde e neamul nostru; ea este și pământul nostru: e Ardealul, e laturea lui toată spre Tisa măloasă. Și dacă astăzi alții sînt stăpânii ei, vom stărui mereu a împlini sfatul ce Miron Costin îl da unui domn moldovan: „Să nu dăm locul, că pământul acesta este frământat cu sângele moșilor și strămoșilor noștri“!

3.

Firese era ca acest belșug de simțire să se reverse în scrierile și faptele lui Maior. Și deci el căuta să înalțe și pe contemporanii săi la nivelul simțirilor sale. Kopitar, criticul lui din Viena, eruditul slav, a simțit bine această tendință, și în critica sa a pus-o și el în evidență, aducându-i omagiile sale.

Nu erau însă mulți cei binevoitori ca Kopitar. Pe seama acestora și în contra celor ce din pismă ne ocărau, ne elevetiau, scria Maior capitole ca „Bărbăția Românilor“ și numeroasele pasaje în care el desvêlia inteligența țeranilor români, pe care o regăsia în deșteptăciunea unor elevi ai săi și în care arêta tot ce era vrednic de cinste la Români, așa înapoiati, cum îi ținea lumea. Spre pildă dicea Maior: — măcar-că astăzi regimentele cele prea viteze din Dacia cea împăratului Austriei supusă mai vîrtos stau din Români; măcar-că în vîțătura, știința nu e mai puțină în clerul Românilor anume din Ardeal, decât în clerul papistașilor unguri din Ardeal; ba și între politici mulți bărbați români sunt învățați, unii și în diregătoriile cele mai înalte puși, adecă consilieri; nici clerul episcopiei Orăzii-mari nu e mai puțin învățat, precum și o bună parte a Românilor

din clerul episcopiei dela Muncaciu, măcar-că acestora până acum li-a fost maștehă norocirea fiind supuși la episcop pururea Rus, ba și în Bănat, măcar-că îi stăpânesc episcopii cei sârbești, încă se află preoți români întru învățătură procopsiți, cu toate acestea și Paul episcopul papistașilor Unguri din Ardeal întreat de vre un străin, care nu cunoasce pe Români, nu cred eu că nu ar răspunde, că Români sînt cei, mai apuși între toți oamenii lumii“.

Și astfel de pasagi. în care gloriosul preot român arată vrednicile noastre, se găsesc des în scrierile lui.

Pentru cine cunoaște scrierile, împotriva cărora se răsboia Maior, nu mai începe îndoeală că aceste pasagii țintiau, ca și pasagele în care ni-se revindecă perduta nobilime veche și cu drepturile ei depline, un argument adus de Sulzer ca sprijin pentru dovada, că noi trebuie să fim cei mai din urmă sosiți în țeară, la o masă pusă și ocupată, altfel n'am putea fi așa de urgisiți.

Acest pasagiu al lui Sulzer este bine să-l cunoaștem: Sulzer dice: „Dacă nu-i nepotrivit cu regulele unei sănătoase logice, a face concludii dela starea actuală asupra constituției de odată a popoarelor, putem dice aproape cu siguranță, că Valahii Daciei, cel puțin în Ardeal, au fost din vremuri ținuți într'un fel de sclăvie, și că totdeauna au fost tratați ca sclavi. Cel mai vechiu, cel mai numeros popor nu-i nici până astăzi o națiune în Transilvania; toate celelalte, chiar și Sașii a căror foarte târzie sosire în acest principat se poate urmări cu destulă siguranță, se bucură în el de anumite privilegii; numai Valahul nu are nici libertate de consciință, nici drept de cetățenie, nici proprietate, și cu atât mai puțin este primit în vre-o slujbă onorifică.

Numai el nu-’și poate ridica capul din țărîna în care ceilalți îl apasă; numai sub blîndul sceptru al Mariei Teresia soartea lor începù a fi mai de suferit și umanitara domnie a lui Iosif al doilea, dice Thunmann cu un dor pe jumătate împlinit, le va insuffla Românilor iubire pentru sciințe și cultură europeană; s’au și luat toate măsurile în vederea acestui scop; ei trebuie să fie liberi, erudiți, culți; se și arată scriitori dintre ei, se și vîd Români aplicați în posturi publice; dar’ domol, foarte domol va fi cursul acestei schimbări. Ea nu se poate face cu pași repeși acolo, unde binevoitorul și îngrijatul pentru binele supușilor seî părinte al țerii are să lupte cu prejudiții ruginite și cu egoismul unei cete mai tari, dar’ mai mici, și cu legile vechi chiar. Îngânfându-se do o mândrie națională pe nedrept exagerată, sumeți de o origine veche, și în fond gîndind numai la propriul folos, cel mai miserabil om este preferat celui mai demn bărbat la afaceri importante, în administrarea justiției, numai fiindcă nu ești de o nație cu ea (ceata); monarchul poate apoi porunci ce vrea! Eu cunosc membri ai unei națiuni de altfel foarte onorabile în Ardeal, care atît de departe au mînat disprețul pentru simplul nume de Valah, încât ei abia se uitau peste umăr la cel dintâiu boier al Munteniei, un Ban al Craiovei; cunosc oameni de rînd din această nație, care au fost destul de îndrăsneți să pretindă, ca femeia acestui Ban să li-se dee din cale pe ulițe, să le dee ântâietate; și nimic nu este mai comun decît a auđi la judecări, cum cutare ori cutare trebuie să aibă drept, deoarece contrarul seu nu e doară decît un Bloch, adecă Valah“.

Am citat acest pasagiu, ce-’i face onoare inimii și spiritului juridic al lui Sulzer, — Sulzer era jurist — pe care Maior prea aspru îl osândesce. Scurt și cuprîndător, el ne absoalvă de sarcina de-a mai caracteriza înșine

epoca în care Maior s'au ridicat cu tovarășii sei să ne apere dreptul istoric asupra pământului în care am fost și suntem încă desmoșteniți, să siliască pe străini a ne da cinstea cuvenită și cuvenitele „cădinte“, să ne învețe cum să ridicăm capul din țerină.

4.

Petru Maior a studiat în Oșorheiu; apoi în Cluj, de sigur în acel seminar al nobililor, de care, aducându-și aminte în testament, dice că, înzestrând pe elevii cu principii nobile, îi face vrednici a sluji patriei cu trup cu suflet și a înainta interesele monarhului; și în Blaj.

La 1774 episcopul de curând sfințit al Făgărașului, Grigorie Maior, trimite pe Maior și pe Șincai să studieze la Roma în institutul *de propaganda fide*. Ei beneficiau așadar de frumoasa fundațiune întemeiată de tatăl Mariei Teresie, de Carol VI., care cu dărnicia sa mijloci ca vieța călugărilor basilieni și a două-zeci de alumni în Blaj și a trei alumni în Roma să devie rodnică pentru poporul nostru ⁶⁾.

Călugării basilieni aveau să fie oameni vestiți de învățătură, cari să lucre spre lățirea și întărirea unirei religioase în Ardeal. Așa dicea împăratul Un sinod național însă, ținut la 1738, nu însemna numai că acești călugări să fie de rit grecesc, dar îi însărcina „să aibă grijă a ținea scrisorile clerului și ale neamului, care să vor încredința grijei lor, ca nu cumva cu paguba noastră, cum am mai pățit până acum, încredințând străinilor ale noastre, să ne lipsim de cele mai bune și mai de treabă instrumenturi și scrisori ale clerului“ ⁷⁾.

⁶⁾ Șincai. Cronica. ed. 3. III. 432. — ⁷⁾ Șincai. III. 442. Anul în care s'a sfârșit zidirea mănăstirii și s'au așezat cei d'ântăiu călugări în ea este 1747.

Dela întemerea sa mănăstirea aceasta din Blaj a călugărilor Sfântului Vasile fusese deci menită să fie adăpost erudiților, arhivă națională, prilej de-a naște istorici.

Aici era locul lui Clain, Șincai, Maior; în mănăstirea aceasta intră Maior, întorcându-se la anul 1779 din Roma, care'l împodobise cu multe științe și-i aprinse inima și inchipuirea cu priveliștele monumentelor, cu istorisirile despre gloria veche. Și unde suntem noi, urmașii celor ce-au întemeiat atâta glorie? Să vor fi întreat ei des. Șincai și Maior, și'n inima lor au răsărit acolo, în Roma veche, nu cea nouă papală, tendințele ce-au inrodit mai apoi sufletul întregului neam și au produs pe pământul Ardealului acea primăvară a literaturii noastre, a cărei verdeață n'a vestejit nici ați, ale cărei adieri sânt și ați dătătoare de vieață.

Călugărul Maior primise numele de Paul la întrarea în noviciat. Dar fratele Paul părăsi mănăstirea, înainte de-a-și sfîrși noviciatul de cinci ani și părăsind Blajul se făcu paroch în Reghin și protopop al Gurghiului.

Un om nou începuse a influința vieața lui Maior, este episcopul Bob.

5.

Naturi centrale numia Turghenev pe-acei bărbați cari în mijlocul neamului lor stau cu toată inima lor, cari întrunind în firea lor tot ce are bun și din ce are și rău poporul, îl înțelege pe-acesta deplin, știu totdeauna ce vrea, simte ce visează și nădăjduște, și sunt în stare să-i incorporeze visul și nădejdea ori să-i deschidă calea spre realizarea lor; căci stând în mijlocul poporului ei stau și de-asupra lui; de-asupra'i ridică virtutea mai curată, talentul mai mare.

O natură centrală a fost și Maior.

Toate tendințele sociale, politice și literare ale timpului și poporului său au lăsat în scrierile lui urme,

care dovedesc că lui nimic nu-*i* scăpa din vedere, că simția corect și totdeauna spunea vorba cea potrivită. Fenomenele cele mai mici și 'n aparență neimportantă nu-*i* scapă din vedere; ca și cele mari ele-*și* găsesc aprețierea cuvenită. Certele între românii și grecii din Pesta și marele contrast între grecismul și românismul din principatele române și din Macedonia este o vrajbă, ce-*l* imbucură când vede că neamul său se reculege, se deșteaptă, ce-*l* umple de amar când dorința de-a fi fost unite principatele, se nu cadă așa de adânc, îi răsare'n inimă. Cercetând originea unui neam mare, Maior nu uită a medita și asupra originii singuratecelor familii. Privirea lui alunecă după misionarul catolic, ce trece'n Moldova, nu perde din orizontul său turmele nomade ale Seliștenilor, aleargă pe urma negustorului macedo-român spre Viena, Veneția, Filadelfia; și Maior revine și străbate salele universității din Pesta se vadă ce se scrie și vorbește acolo despre noi. Omului, care cumpanește aceste și alte multe feliurite apariții, pe care nu le pot înșira aici pe toate, îi e mintea mare, inima largă: el e menit să încurajeze ici, să îndrepte colo, să dea un svat dincolo, în scris, cu graiul, în toate chipurile.

Nu putea omul astfel alcătuit să nu se mânie când neamul, pe care el *îl* vedea așa de bogat în talente naturale și așa de rău povățuit, ar fi putut avea mai mult folos din puterile de care dispunea; nu putea să întârzie nici conflictul care-*l* aruncă însă pe Maior, nu pe cei nevrednici, din centru la periferie, din Blaj la Reghin, din Reghin la Buda.

Conflictul acesta merită să fie povestit mai cu de-amăruntul, nu pentru ca să cunoaștem bine numai ce împrejurări determinară soarta lui Petru Maior, ci și pentru-că și aici se repetă un cas prea de tot des, prea de tot tipic la noi: răutatea și prosticia prea des s'a pus și să pune'n scaunul bunătății și înțelepciunii, un păcat mare.

6.

Mai mult și decât ferul străinului turbat
Amerință ruina pe neamul cel ingrât
Unde virtutea'n doliu scăpare nu găsește.

Nicoleanu.

Maior părăsi mănăstirea din Blaj la anul 1784; Clain, Șincai și Peterlaci eșiră de-odată cu dânsul: Șincai scriea mai târziu în cronică că episcopul Bob a stricat frumoasa fundație a împăratului Carol VI.

Bob se așezase în scaunul de episcop la 1782: și din toamna aceluși an, un întunecătuc se pogori pe Tîrnave din care, mai întunecată decât el, figura lui Bob dispăru abia după aproape o jumătate de veac, când episcopul se scobori în groapă la anul 1830.

„— Și acuma se află, dice Șincai ⁸⁾, nebuni ca aceia cari gândesc, că greco-catolicii pentru că se numesc uniți trebuie să fie supușii romano-catolicilor, și înțelepciunea arată că a fi unit cuiva atâta însemnează cât a fi lui asemenea și nu supus: barem de s'ar arăta și cu fapta ce arată înțelepciunea“!

Episcopul Bob este unul din acei oameni, cărora le plăceau înnoirile în biserică, în sens latin, romano-catolic; Clain, Șincai și Maior se opuneau episcopului, care'n acest conflict se simția și personal umilit de superioritatea intelectuală a opoziției acesteia ⁹⁾. Mânia lui Bob asupra apărătorilor obiceiurilor vechi grecești din biserică sa se ridică până la atâta uitare de sine, încât el dîse la 1794 despre Maior: *dabo operam ut illum destruam*, adecă: mă voiu sili să-l nimicesc ¹⁰⁾. În acelaș an episcopul încurcă pe Șincai, Micul-Clain și pe ceilalți „conspiratori în contra episcopului, a patriei și a principelui“ într'o investigațiune judiciară ¹¹⁾. Și nu se putea, ca fără blîndețea porumbului și înțelepciunea șerpelui, ce le-am

⁸⁾ Cronica, III, 319. — ⁹⁾ Papiu, Vieța lui Șincai, p. 18. — ¹⁰⁾ Maior, Istoria bisericeii, p. 342. — ¹¹⁾ Actul la Papiu, p. 100.

fi vădut cu bucurie întrunite în Bob, să nu se supere mărginitul prelat, când Micul mai scrie și o dedicație lui Dărăbant, episcopul Orăzii, care fusese concurentul lui Bob la scaunul episcopesc, obținând de două ori atâtea voturi cât el¹²⁾ și căruia Micul îi spune în acea dedicație demonstrativă că el e „lumină aprinsă și în sfêșnic și pe masă pusă“¹³⁾, făcând totdeodată mai sfioase dar înțelese alusii că lumina aceasta la Blaj ar fi fost mai la locul ei. Inteligența era proscrisă, proscris progresul din preajma lui Bob

Un pasaj din Maior expune lămurit situația aceasta cuvântând: „Nici odată n'a fost biserica Românilor cum e în veacul acesta clerul uniților din Ardeal, îmbogățită de bărbați învățați, cari, de ar fi părținiți de mai marii bisericeii lor și ajutorăți în cele de lipsă pentru pâinea cea de toate zilele, și așezați și povățuiți, unde și cum se cuvine: nu ar plânge publicul, și împreună aceia-și bărbați, că înzadar împărăteasca stăpânire cu darnicia a vărsat atâtea cheltueli pe la universitățile, pe la academiile cele de departe și pe la școalele cele de acasă, pentru ca să lumineze pe fii Românilor și să-și deplinească. Episcopul lor cel de acum, carele de mulți ani stăpânește, cu totul e dat la economie și la adunare de bani. De ar avea acesta rîvnă spre știință și vrere spre oameni cei învățați, pre cum are nevoie spre economie, vîrtos ar fi, cu o parte a banilor sei, adaugată biblioteca Românilor cea din Blaj, unde e locașul episcopului uniților acum, și mulți bărbați, multe plese de cărți ar fi dat la lumină pentru luminarea a tot neamul românesc, care părintește o cugetă buna împărăție a Austriei și toate neamurile o doresc și o asceaptă de la Români întru acest veac prea luminat.

12) I. Bian, Vieța lui Micul, p. 9. — 13) Cipariu, Archiv, p. 676.

Drept laudatul episcop a făcut să se tipărească nisece cărți teologice acolo în Blaj, dar' cum? Însuși a prefăcut cu ajutorul altora, cum spune cuvântul înainte din latina pe românie. teologia lui Turneli — întru acest veac luminat — despre cele șapte taine ale bisericei. Despre care un profesor papistășesc din Belgrad aceasta, pe cât șoadă, pe atâta dreaptă judecată a dat, că în cât timp a întors Ioan Bob pe Turneli în românie, mai bine ar fi făcut nisece roate. Mie mi pare rău, că al unor barbați, anume al lui Samuil Clain, și al lui Demetriu Vaida, care țice preasântitul, că l'au ajutat la acea faptă, le-au pus numele în cuvântul cel înaintea cărții. Că carte mai netrebnică nu putea alta din Blaj să se dea Românilor, care ori cine va ceti cartea aceea, lesne va putea pricepe; întoarsă e aceea din cuvânt în cuvânt, care chip de lucrare e născut spre a aduce întunecare, cu atâta mai vârtos, că cartea aceea e întocmită de Turneli după chipul școlasticesc cel de demult. Această carte, ce stă din mai multe tomuri, și din necumpetată mulțime de lucruri, îi silesce prea laudatul episcop să o învețe toți aceea, ce vreau să se hirotonească preoți, cari necum să aibă vr'o cunoscință cât de puțină de dialectică, ce e de lipsă să o scie deplin cel ce vrea să priceapă cărțile lui Turneli și în limba lătinească în care sînt făcute de autorul lor, necum în românie; ei de cât a ceti, nu sciu alta nemică. Cât folos aduc la popoarale lor acei ce după crunta osteneală de doi ani es din Blaj hirotoniți preoți, judece acei înțelepți ce petrec cu dênșii¹⁴.

Pasagiul acesta luat din disertația adaosă la Istorie, este esemplificat prin altele cu pilde concrete ¹⁴). Budai-

¹⁴) De pildă în Istorie. p. 189 (ed. 3) se țice: „Familia Tiopa și astăzi este între Români în Ardeal; d'întru aceasta fu drep-

Deleanu, pe care Maior tocmai l'a amintit în citațiunea din notă, s'ê plângea dela Lemberg, că-l „îngreuiază străinătatea“, el știea, că „toate acele urgii purced din culcușul nevrednicilor de numele românesc ce s'au încuibat la Blaj“, și cu o vorbă el îi numi ucigași de popoare : *etnohtoni* ¹⁵⁾.

Încă o pildă despre soartea științei în epoca lui Bob merită să fie înprospătată. Papiu o povestește așa ¹⁶⁾:

„Într'acest chip a depărtat Bob din Blaj și din cler și pe alți bărbați învățați; între alții însemnăm pe Filipanu, cleric de Lemberg și Doctor de teologie; pe acesta depărtându-l din Blaj l'a așezat de paroch la Baiuț, unde neajungându-se cu salariul, ce-l avea acolo, era constrins a căra cu cărul cu doi boi la magazin; după aceea în parochia Chiciudului. Acest Filipan, mergând odată la Cluj cu carul cu bucate de vândut, și acolo înțelegând, că în academie un tîner face rigoroase, întră și dînsul în sală, îmbrăcat în tundra ca popii de pe sate și cu sbiciul pe umeri. Căutătura lui cea măreață, ce documenta și sub acest îmbrăcămînt un bărbat învățat, barba lui cea venerabilă, trase asupra-îi atențiunea tuturor celor de

tul Ciril Țiopa, vicar al Hațiegului în Ardeal, carele după cumplite goane, ce avu a pătîmi de la mai marii clerului, întorcându-se birnitor la Hațieg, ostenit de necasuri în anul trecut 1811 în luna lui Decemvrie, schîmba viața cu moartea. Asemene în veacul nostru necăjiți înaintea de timp muriră în clerul unit din Ardeal: Stefan Salcian, desfătarea neamului omenesc, carele cauza cea de capetenia fu, că Ioan Bobu din protopopiatul Mureșului s'ê înalțe la episcopia Fagarasului; barbatul Alesandru Fiscuti, vicariul Hațiegului. Protopopul Petru Unguru al Santăului. Ba și Michail Timaria, vicariul Hațiegului după Fiscuti, și înainte de Țiopa fără mîngăiere se sfêrși. Unii din cei mai bravi, părăsind clerul acela eșiră din țeară: Dintre acestia este Simeonu Branu (cel pomenit în nota noastră 23), prea demnul canonic la Oradea-mare. Unii-și mai trag încă sufletul acolo; dintre cari este Vasilie Nemesiu, protopop al Țășinadului. Alții învățați absolvând învățăturele cele teologice nici nu voriră a primi preoțeasca hirotonie, dintre aceștia e Ioanu Budanu, consiliariul de la Liov. O de câte ori se adeverează aceea între Români: perirea ta din tine Israile! — ¹⁵⁾ Cipariu, Archiv, p. 707. — ¹⁶⁾ Istoria Românilor în Dacia superioara, I. 204.

față, între cari era și guvernatorul țării, George Banfy. Cu cât fu surprinderea tuturor mai mare când Filipan ceru voe a pune și însuși propozițiuni din filosofie esaminandului, în limba latină. Filipan pe acele timpuri era cel mai mare orator latin în toată Transilvania. După acest esamen guvernatorul îl pofti la prânz, dar Filipanu, care chiar prânzise pe ruda carului pâne cu slănină, mulțami ȳicând că a prânzit. Guvernatorul cunoscând învătătura lui Filipanu constrînse pe episcopul cu ocasiunea ridicării capitolului a' l pune între canonici; așa apoi întorcându-se Filipanu la Blaj muri ca preposit al capitolului 1831“.

Pildă clasică: Bob, episcop cu o inteligență s'ncapă toată într'o alună, necum într'un spațios craniu de bărbat și Filipan cu șoricul de slănină pe oiștea carului cu boii!

Ori ce încercare de-a scuza, de-a zugrăvi pe Bob altfelu decât l'au zugrăvit faptele și contemporanii săi este zadarnică. Chiar dl. G. Bariț a făcut încercarea aceasta. „Ioan Bob, ȳice dl. Bariț, trece din grația cerului peste 80 și ajunge în pace la 91 de ani, când apoi în 2 Octobrie 1830 este chemat la părinții săi. Cine ar putea fi așa lipsit de sentimente omenești ca să mai pretinȳă reforme și ameliorări dela un prelat, cu care natura făcuse o grație atât de rară, ca să-l lase în viață aproape un veac întreg?“ Copiat esact...¹⁷⁾. Dar socoteala lui Bariț este greșită, pentru-că pe când Clain, Șincai, Maior sânt siliți să easă din mănăstire, Bob era de 45 ani, iar când Micul părăsi cu totul Blajul, ca să meargă la Buda unde muri apoi în brațele lui Șincai, Bob era de 64 ani.

¹⁷⁾ Părți alese, I, 610. Moartea lui Bob a fost un sfârșit demn de viața sa; lui, care'n dieta dela 1791 declarase, că suplica Românilor fu un fêt al câtor-va agitatori, și care gonise odată pe oratorul Clain din Blaj, îi ținu Lemenyi, următorul său, un discurs funebru în — ungurește!

Când Micul predicatorul apărû cu fruntea lui mare, cu peptul lat și împunător, pe amvonul bisericei catedrale se rostiască ultima lui predică și când începû cu vorbele: „nici odată nu am cugetat că din piatră voi scoate apă“, lacrimile-î umplură ochii, curseră părëu și el se 'ntoarse spre părete să le ascundă ¹⁸⁾.

Aceasta este simbolul vremii lui Bob: lacrima!

Maior deveni așadar paroch în Reghinul săsesc și protopop al Gurghiului. Aici în Reghin a stat el până la 1809 când a plecat și el la Buda să înlocuiască pe Clain.

Din timpul acesta mai cunoastem o faptă, care ni-l arată pe Maior ca bărbat foarte energic și la fapte, nu numai la condei. Dl. Bariț scrie adecă: „Voind episcopul să facă și pe la cetățile săsești câte o biserică de confesiunea sa, cetățenii nu voiau să știe de concivilitate și între alții cei din Mediaș îi dărimară zidul care apucase a fi ridicat până la parapetul ferestrelor. A trebuit să intervie guvernul, pentru-ca să se poată ridica biserica ce se vede astăzi. Tot din cauza analoagă cei din Sas-Reghin au prins și arestat pe protopopul Petru Maior fără a considera că acesta era nu numai persoană bisericască din ierarhie, ci și nobil privilegiat în sensul legilor. Maior a știut cum să-și câștige satisfacțiune deplină“.

Ca și mie și cetitorului îi va părea rău că dl. Bariț n'a povestit și cum i-a pus Maior pe Sași la ordine; căci ce nu este interesant, când atâta de puțin știm despre vieța lui Maior al nostru! ¹⁹⁾.

¹⁸⁾ I. Bian, p. 20-21. — ¹⁹⁾ Bariț, Părți alese, I. 559. La Dr. A. V. Grama. Istoria bisericei românești unite cu Roma p. 204 găsește următoarea știre: „Să știe că protopopul Petru Maior, care locuia în Reghinul unguresc, fiind-că în cel săsesc Românilor nu le era ertat a poseda casă și biserică, în secret ar fi cumpărat dela un sas, scăpătat o casă și curtea și pe ascuns ar fi dus acolo noaptea cărțile și vasele sacre și dimineața a celebrat sfânta liturgie înaintea poporului. Din cauza aceasta Sașii i-au intentat proces așa cât la 1809 a părăsit Reghinul . . .“

7.

În 8 Martie 1809 se presentă directorului tipografiei universitare crăești din Buda un bărbat înalt la stat, cu față brună, cu ochi negri, isvoarele unei priviri împunătoare, și purtând o barbă plină stufoasă, cu o vorbă, un bărbat frumos ²⁰).

Directorul tipografiei era Mateiu Marcovici, străinul era Petru Maior, care tocmai sosise de o țări, venind din Ardeal, o cale lungă, costisitoare, făcută în toiul unei ierni geroase ²¹).

Maior obținuse acest post prin intervenirea episcopului Samuil Vulcan, care stăruia pentru alegerea lui: fiind el un cunoscător cu temeiul al limbii române, vorbind limba italiană, latină și grecească, fiind absolvent în științele filosofice și filologice dela Roma și al dreptului canonic dela Viena, și profesor de teologie și filosofie în Blaj, și în sfârșit, cunoscând economia rurală, încât înțelege bine termenii românești ce se cuprind în ea.

Decretul împărătesc, prin care el a fost numit revisor are data 2 Sept. 1808. Maior ocupa acum un post, din care numai moartea îl scoase, la anul 1821. Strămutat într-o atmosferă priincioasă îndeletnicirilor sale științifice, având răgaz, câte odată mai furând, vorba lui Shakspeare, și dela nopți câteva ciasuri, el scrisese lucrările acelea voluminoase, de care ne vom ocupa acum pe rând, fără a perde din vedere nimic din ce a tipărit el.

8.

Petru Maior a tipărit la Buda între anii 1809—1821 dece lucrări.

Și este deajuns să arunci o privire și numai asupra titlurilor lor, pentru-ca să înțelegi, că la început gândirea

²⁰) Vezi G. Barițiu, Observatorul, 1882, nr. 99. — ²¹) Maior plecase din Ardeal în 30 Ianuarie și sosi în 7 Martie la Buda. Maior venia să iee locul răposatului revisor Samuil Clain, pe care îl înlocuise Șineai câtva timp.

lui neobosită se îndreptase mai ales spre trebuințele, dîlnice intelectuale ale neamului nostru, care pînă în acele vremuri nu se spriginise într'a lui năcăjită vieată, decât pe mintea sa firească, nu-i vorbă, bogată ²²⁾, dar' neadaosă însă cu învățătura din cărți; și se mai înțelege că dela o vreme — 1811 — încep a lua trup planurile-i mari literare, despre care dealtfel știm, că îl preocupau încă din tinerețe pe Maior.

☉.

La 1809 Petru Maior tipări *Propovedanii* sau predice la morți, „culese și imbinate“.

Ele alcătuesc o carte, prin care Petru Maior voia, ca urmînd, cum însuși dice, pildei „prea bine voitorului“ Samuil Clain, să înainteze cultura preoților, și prin glasul lor de propoveditori, și pe a poporului. Cultura poporului — căci „se cade“, dice el, „pururea și necurmat a se face poporului învățătura pentru ferirea de păcate și sporirea în fapte bune“, și în acest chip se cade a-l deprinde și cu o maiestrie de mare folos, cu măiestria „de a se cunoasce pe sine“. De aceea mai dicea el, că predicele trebuie să fie pentru popor ce sînt isoarele munților pentru cerbii ce vin la ele să se răcorească. Cultura preoților — pentru-că aceste predice erau să fie niște modele dela care prepoții să învețe a face și singuri astfel de discursuri, ale lui Maior erau deci pentru preoțime un fel de școală de stilistică și retorică. Și Maior nădăduia să aibă bune rezultate cu școala aceasta. „Căci dice el, nici nu credem vre-unul să se afle cu mintea așa de plumbită cât de va ceti aceste propovedanii cu nevointă, să nu se îndemne a propovedui de rost“.

²²⁾ Și Kopitar, criticul lui Petru Maior, vorbește de poporul nostru cu cinste; el îl numește (1816); „eine zu allem guten und schönen aufgelegte Nation“.

Potrivit acestor scopuri Petru Maior întocmi propovedaniile sale astfel: pentru-ca ele să fie înțelese de popor scrise o parte „cu curgere de graiu mai de jos“; ear' pentru-ca și preoții să aflu modele de studiat și de imitat ceealaltă parte o scrise „după adâncul ritoricesc“ — acestea din urmă, „după adâncul ritoricesc țesute le scrise astfel „c u a t â t m a i m u l t, c ă (u n e - o r i) v i n d e n e a m s t r ă i n i ș i î n v ă ț a ț i l a m o r ț i .“

10.

Predicile sau învățăturile la toate Duminecile și sărbătorile anului (1811) aveau acelaș scop, ca și propovedaniile: să „schimbe“ pe ascultători, în bine, se înțelege; Maior explică poporului chiar într'o predică această vedere despre menirea predicii.

Și de multe feluri fiind rapoartele omului cu dumnezeirea și lumea, de multe feluri sînt și temele predicilor lui Petru Maior.

El lămurește în ele ființa creștinismului, vorbește despre virtuțile lui, combate pe eretici cum sînt Nestorianii și Marchionenii și — reduce toată perfecția la unul Dumnezeu, prototipul neajuns de creațiunea sa, de om. Dumnezeu e prieten credincios, ȳice Maior, la un loc, dar' preteneșugul pămîntesc este „iarbă slabă, care nu poate să v ă s p r i g i n e a s c ă .“

Natura, alcătuire măiastră, îi dă uneori prilej să desv ă l i a s c ă i d e i l e s a l e . „P e n t r u - c ă s e c a d e s ă î n v ă ț ă m d e l a e r i n i i c ă m p u l u i ș i d e l a p a s ă r i l e c e r u l u i ,“ e s t e , s p r e p i l d ă t i t l u l ș i t e m a u n e i p r e d i c e .

Temele luate din viața noastră lumească sînt cele mai de interes. Petru Maior s ă f o l o s e ș t e a i c i d e e r u d i ț i a s a f i l o s o f i c ă ș i i s t o r i c ă p e n t r u a - ' ș i î n t e m e i a î n v ă ț ă t u r i l e s a l e . P l a t o , H e r o d o t ș i D i o n s ă n t c i t a ț i , A l e x a n d r u - c e l - m a r e , t a t ă - s ă u F i l i p ș i a l t e p e r s o a n e i s t o r i c e s ă n t a d u s e c a p i l d e .

Interesant este să cunoaştem vederile lui Maior, depuse în predici, cu privire la două cestiuni, anume: asupra obiceiurilor şi credinţelor populare şi asupra chestiei, astăzi atât de mari, a claselor muncitoare.

Maior priveşte la obiceiurile populare cu ochi de puritan: ce nu-i vieată aşezată religioasă, nu-i place, îl mânia ca d. e. sezătorile ţărăneşti. Ear' cât despre credinţe, citez un pasagiu: „Toţi câţi cred la păs-călii, la descântături, la vrăjiturii, toţi perd sufletul; dar cum poţi tu crede, o babă bătrână, învechită în zile rele, sbîrcită, slabă, neputincioasă, slăbănoagă, gîrbovă, ponivoasă, un stîrv, cu două-trei şopote, cu trei patru căscări se-ţi poată lungi anii vieţii? Singur Dumne-deu curmă şi adauge anii vieţii, Dumne-deu, la carele cu palma e măsurată vieata ta, şi cum poţi tu crede unui cărturar şi fariseu viclean, care ceteşte minciuni în păs-călie şi-ţi spune ghîciturii ca tiganele, îţi spune după o vicleană iscodire cele-ce ai pătit şi îţi spune anii şi celelalte viitoare care singur Dumne-deu le ştie, ear' nu alţii?“

Un adaus. Şi poesia poporală se pare că nu avea mare preţ pentru Maior. Odată el pomeneşte de refrenul „o Lera-mi Doamne“, nu în predice, ci în istorie; în predice găsim, ca rătăcită prin ele, o pomenire gingaşă despre cântecul turturicii care-şi plînge soţul mort, ca ea se plîngă veduva, spune predica; în sfîrşit în istorie găsim următoarea judecată, care ne dovedeşte ce caută Maior, istoricul, în poesia poporală. „Cântările proştilor, dice el, puţină credinţă au, deoare-ce mai multe minciuni cuprind în sine decât adevăruri“²³⁾.

²³⁾ Totuşi Petru Maior colaborează la prima lucrare etnografică-folcloristică făcută de un român transilvănean de Ladislau Vasile Popp asupra obiceiurilor poporului nostru la morţi. Ea a fost tesa lui de doctorat în — medicină: *Dissertatio inauguralis historico-medica de funeribus plebejis Daco-Romanorum sive hodiernum Valachorum Viennae. MDCCCXVII*. Popp publică în fruntea disertaţiei sale scrisoarea lui Maior către el, publicată şi de Cipariu în Archiv.

Despre clasele muncitoare vorbește predica cea despre „milostenie“. Maior propovăduiește o adevărată deposedare a bogaților, care „țin averea în cercei, în inele, în mărgăritari“. Și el este conștios de radicalismul acestei „învățături“, căci, dice el; „eu știu că această învățătură nu se aude bueros“. El pretinde cel puțin o remunerație dreaptă a muncii lucrătorului și stăpânirea unui umanism deplin în raporturile stăpânilor cu ei. Da, dice el negustorilor, înmulțiți „boltele și negoațele“, dar’ „nu cu lipsa și foamea altora“.

11.

Intr’una din ale sale cincisprezece „Didahii, adică învățături pentru creșterea fiilor“ (1809), Maior scrie: „Aceasta este aceea de care mă doare mai tare, că atâta nesciință stăpânește în lume“. A micșora această prostie și neștiință este și cugetul lui, de astădată având în vedere educațiunea poporului său, pe care voește a o înainta prin cuvântul preoților, căci dice el, preotul care nu face numai „meșteșug de traiu“ din chemarea sa, este dator „ori-căruia părinte a străcura în inima lui limpede datoria cea pentru creșterea fiilor“.

din hârtiile rămase dela Maior. Popp mai publică o scrisoare dela Simeon Bran dela Orade și pomenește că l’a ajutat sermone familiari cu informații și un „nobil din Pind“ Nicolides, cel cu multifaria lectione, humanitate et animo singulari. Maior este citat de vre-o 12 ori. Iată niște pasage scrise de Maior: *Post mortem, prima actio vivorum erga mortuum est, ut ejusdem oculos claudant. Qui id praestat, maximae fortunae sibi ducit et saepe ambitione narrat. Hinc certatim se offerunt ad claudendum mortuū oculos ita, ut interdum prius quam ultimum spiritum emittat moribundus, jam incipient ejus oculos premere, ne videlicet in hoc officio praevenganur ab aliis. — Consuetudo quoad denarum jam in multis locis est modificata. Non amplius imponitur dextrae manui, neque consepelitur, sed cera appingitur cruci, et crucem sacerdos ponit supra pectus cadaveris, dum clauditur feretrum, acceptam crucem sacerdos, postquam cadaver ad sepulchrum delatum est, ponit supra feretrum una cum denario cruci appacto, ac postquam omnes deosculati sunt crucem, et peccati sunt mortuo requiem, sacerdos recipit crucem una cum denario. — Cam aceeași întindere o au și celelalte pasage ale lui „noster Maior, qui maximam vitae partem inter eos (Valachos) egit“.*

Ce e drept, aceste didahii cuprind foarte puțin din ce noi înțelegem astăzi prin cuvântul pedagogie. Maior arată adecă cum legea firească îndatorește pe părinți mai mult decât cea politică să-și crească bine copiii începând de cu vreme, din vîrstă fragedă, până-ce nu „s'a întărit osul“, fiind creșterea lină, treptată, ca și „în flori, în spice, în struguri“. Maior recomandă călduros școala; și are o remarcabilă înțelegere pentru importanța studiului individualităților la copii, la elevi; trebuie, dice el, la un loc „de va fi cu puțință să iscodești și ce gîndesc ei“. Aceasta e o datorie mai ales a părinților, cărora asemenea le dă svaturi cum să-și crească pruncii și prin pildele ce ei le dau în casă, căci, dice el, parafrazînd un cunoscut proverb latin, „pilda are mai mare virtute de a îndemna decât cuvintele“, pentru-că „cuvintele nu sînt alta fără o icoană a lucrării, pilda este însași lucrarea“. Pîntr'o frumoasă comparație Maior arată cătă sirguintă trebuie să pună părinții ca înșiși să fie buni, dacă voesc a-și vedea copiii bine creșcuți; el dice: „Spun că mierla nici-odată nu cîntă mai bine decât cînd își crește puii, pentru acea mare grijă care o are — ca să-i învețe bine“.

Se naște deci întrebarea, cum stăm noi în privința aceasta, și astfel Maior trece la o critică a vieții sociale a poporului, care nu este priincioasă unei educații bune. Această critică cuprinde mai mult de jumătate cartea și este scrisă dintr'un punct de vedere extrem ascetic. Ea este și unilaterală, căci se îndeletnicește aproape numai cu raporturile dintre sexuri.

Spre pildă: „Muierea este bună pentru-că nu are privilegiu a fi rea, scrie Maior. El dă apoi sfaturi: Nu lăsa fată „a-și tocmi părul cu deșărtăciune, „nu a rîde prin ferești și pe sub păreți“, nu o purta cu „pieptul gol pe la toate jocurile locului și pe la toate veselile“; nici la șezători nu o lăsa, căci șezătorile sînt adunări „blăstămate“; nu lăsa fata să vorbească cu feciorul nici-

odată, necum „la lumina focului care abia se zărește la un opaet întunecos“ pentru-că „în tot locul diavolii joacă saltă, dănțuesc“; împotriva ochilor și sprincenelor cântate atât de mult și de dulce în poesia populară, Maior citează pe Hipocrat „dascălul doftoriei“, și spune cu cruțime că „înțelepțește“ lucra Seleuc, care scotea Locresilor celor iubitori de desfrâu ochii, ca să nu mai vadă frumuseța; căci „rari păcate sînt care se nu se începă dela vedere“. Ca dovadă Maior aduce și pe Helena, pentru care s'a încins războiul troian; bătrânii Troiei se sfătuiau, povestește el, să o dea pe Helena la mîna Grecilor și să pună capăt războiului, dar' „cînd era ea față și îi vedea frumuseța ei, judeca că măcar ce vor păți, se nu o dea afară“. O scenă admirabilă din Homer este temelul acestei dovezi. „Își năluciră cei demult un basn“, povestește Maior mai departe „că fiind dragostea (amor) prunc se juca cu nebunia, carea fiind din firea ei turbată, jucându-se cu dragostea, îi scoase ochii, pentru aceea nebunia fu osîndită spre pedeapsa aceea, ca să slujească dragostei, să o povățuească“. Și de-atunci amorul nu s'a mai lăsat de nebuunii!

Precum vedem, aceste didahii sînt, cu deosebire de celelalte predici și propovedanii ale lui Maior, mai beletristic scrise; ele au plăcut de bună-seamă și celor-ce n'au ascultat de ce-a țis popa.

Cetînd, cetînd, un chip 'mi-se zugrăvia pe paginile acestor didahii. Vedeam în depărtatul trecut un țeran român mergînd la plug; el trecea pe drumul din dosul unui sat; la un loc tînerul țeran se opri, se apropiă de un gard înălțisor și se uită duios la o fetiță ce tocmai intrase în grădină. Ea a venit mai aproape, el o prinse sînos de mână.

— Ce, ai și uitat ce ni-a cetit ieri părintele despre nebulie?

— Florico, răspuse el trăgănat, eu sînt iobag, rob, munca și vieța mea e numai supărare, și numai de tine mă bucur.

Și două lacrimi îi curgeau pe obraz. Florica 'i-le șterse cu mîneca dela cămașe.

— Ei, ți se ea, de ce sî lăcrimezi tu pentru ce 'ni-a cetit părintele?

Câtă fericire nu va fi simțit acel iobag cînd lacrimile 'i-s'au svîntat pe cămașa aspră a dragostei sale!

Da, da, bunul nostru Petru Maior nu trebuia sî fie chiar atît de pretențios.

Aceste didahii aveau sî fie cetite pruncilor, dar' „mai ales unele“ ficiilor și fecioarelor, și anume la moartea lor, nu numai pentru-că „nici un loc, nici o vreme nu-i scutită de învățătura cea pentru creșterea fiilor“, ci mai ales pentru-că sufletul intristat al părinților e mai primitiv de învățături rostite în momente atît de grele pentru ei, o șiratenie de psiholog din partea revisorului nostru crăesc de cărți.

12.

Silînțele acestea ale lui Petru Maior întru lumina-rea clerului și poporului român n'au fost însî întimpinate cu căldura ce o meritau.

Episcopul neunit Vasile Moga le apreția scriind în Octomvrie 1814 lui Maior: „Îți știu rivna în par-tea cea bună ce ai avut cu cărțile“. El înțelese apelul ce-l făcuse Maior scriind în Disertațiunea pentru literatura cea veche a Românilor²⁴⁾, că este lucru de dorit ca arhieriei de legea grecească sî se nevoască spre înmulțirea cărților de lipsă pentru „lumina-rea și polirea clericilor și a popoarelor“. Acest episcop și luase un mare număr de exemplare din predice și didahii

²⁴⁾ Adaosă la Istoria pentru începutul Românilor.

cu gând să le împrăştie între credincioşii sei. El le trimise la protopopi, dar' ei răspunseră că nu le pot vinde „pentru vremile sărace de bani“ şi pentru-că: „pe unde sînt Greci ar epihălui după firea lor, mai ales în partea Braşovului, căci poartă titlul de autor de legea frăţiei tale (gr. cat.) şi altele căte, care cu toate ale lor nu le aprobă luesc“. El le trimise şi preoţilor tineri să le plătească dela obşte, înţelegendu-se cu poporenii, şi, continuă episcopul în scrisoarea sa către Maior „Am fost arătat către c. guvernator prin anonim, că fac silă cu cărţile mele să fac câştig şi sărăcesc preoţii; am răspuns cum am putut“. E probabil că în acest răspuns, în apărarea aceasta împotriva lenevirii intelectuale a clerului, episcopul va fi vorbit şi de insuficienţa librăriei, despre care tot el scrie şi lui Maior: „De neputătorie cu cărţi în vremile de acum nu ştiu ce să dic, mai ales la Români“²⁵⁾.

Precum vedem preoţii, care după, aşteptarea lui Petru, Maior trebuiau să cetească „cu nevoinţă“ aceste scrieri, nici nu voiau să audă de ele.

13.

1. Maior scrie în prefaţa Istoriei: „Sburdare aşă nedumerită în mulţi din cei străini scriitori este de a vomî cu condeiu asupra Românilor, strănepoţilor Romanilor celor vechi, ori-ce le şoptesce lor spiritul acela, care mai demult spre aceea îi întărita pe barbari ca pe Romani sau ca pe domnii lor să-'i urască, sau lor ca preavitejilor biruitori a toată lumea să le pismuească; cât şi când fără de nici o dovadă iscodesc ceva, sau şi minciuni apriate spun asupra Românilor, încă socotesc că lumea toată e datoare să creadă nălucirilor lor; ba de o bucată de timp, precum măgar pe măgar scarpină,

²⁵⁾ T. Cipariu, Archiv.

aşa unii dela alţii împrumutând defăimările fără de nici o cercare a adevărului, de nou le dau la stampă; şi cu cât Românii mai adînc tac, nimic răspundînd nedreptilor defăimători, cu atît ei mai vîrtos se impulpă pe Români a-î micşora şi cu volnicie a-î batjocori. Cugetul meu este, nu întrea gă istoria Românilor a o ţese, fără cele ce mai vîrtos se ţin de începutul lor în Dacia, din vechii scriptori, pentru aceea a le însemna, ca vedînd Românii din ce viţă strălucită sînt prăsiţi, toţi să se îndemne strămoşilor lor întru omenie şi în buna cuviinţă a le urma“.

Cu ajutorul multor vechi scriptori, autorul Istoriei voi să înfrîngă părerea lui Thunmann. Sulzer, Engel că noi nu am fi sânge curat roman şi să întemeieze, în contra lui Sulzer şi Engel, tesa despre continuitatea noastră în Dacia-Traiană.

Voiu expune mai pe larg cuprinsul acestei cărţi, adăugînd însă câteva observări critice întemeiate pe cercetările mai nouă făcute de autorii români asupra cestiunii ²⁶⁾, de care Maior s'a ocupat cu atîta dragoste şi zel. Lui Maior 'i-se cuvine marele merit de-a fi în literatura noastră cel dintîiu istoric care s'a ocupat mai dinadins cu originea noastră; dar' vreme de optzeci de ani câţi au trecut dela ivirea *Istoriei* izvoarele acestei cestiuni s'au înmulţit şi rezultatele scrutării istorice sînt ađi mai bogate şi mai întemeiate. De altfel însuşi Maior scrie tot în prefaţă: „Acea încă-'mi caută să mărturisesc, că dobîndind eu foarte scurt timp spre întocmirea istoriei acesteia, cât nici a o scrie a doua-oară curat nu m'au suferit încungiuirările stării mele, nu pot să mă linguşesc, că doar' nici o greşéală nu s'a vîrit aici; ba nici rîndul tuturor lucrurilor pentru aceeaşi cauză nu 'l-am putut ţine, ci care unde 'mi-a venit aminte,

²⁶⁾ A. D. Xenopol, Teoria lui Rösler şi D. Onciul, darea de seamă asupra cărţii d-lui Xenopol.

acolo 'l-am însemnat. Pentru aceea ori-carele de bine voitor cetitor va face, până când 'mi-se va da timp pe îndelete toate a le proceti, aceea bunătate cu mine, ca să-'mi arête vre-o smizteală ce o va afla în istoria aceasta, cu mulțămitoare inimă sânt gata a o îndrepta".

2. Maior începe Istoria sa cu povestirea răsboaielor ce le-au purtat împăratul Traian cu Decebal, punând prin ele o temelă trainică formațiunii poporului român.

Terenul bătăliilor acestora a fost „numai în Bănatul ținutului Timișoarei, în Țeara-Românească dincoace de Olt²⁷⁾ și în Ardeal până la Hațeg“.

În aceste crunte răsboaie Dacii au perit ori au părăsit țeara, căutând adăpostire la vecinii și prietenii lor Sarmați.

Știind ce ură și cât dor de răsburare învăpăia în piepturile Romanilor și ce urgie înveninată coceau și Dacii în ficatul lor asupra Romanilor, pe potrivit cu firea lucrurilor omenești se credem că numai extirparea era gândul răsboinicilor și dintr'o parte și dintr'alta. „Se cade“, serie apoi Maior, „să vă năluciți răsboiul acesta al Romanilor asupra Dacilor ca-și-când o oaste de Turci plini de mânia ajung la niște sate creștinesci asupra cărora e ațîțată turbarea lor, unde nici bătrânii cei neputincioși, nici pruncii cei nepricepuți nu rămân scutiți de aseuțitul sabiei lor și satele aprindându-le toate le fac cenușe. Într'acest chip era datina Romanilor, ca pe potrivnicii cei neodihniți, frângători da paituire, necredincioși și nedumeriți, dela care necurmată era primejdia, cu totul să-'i conceniască și să-'i pedepsiască. Așa lucrară cu Cartaginea, așa cu Corintul, așa mai în proaspăt lucrare cu Ierusalimul, cât nu rămase peatră pe peatră“.

Astfel Dacia a trebuit să rămână iarmă sau pustie și să fie colonisată; mărturie este scriitorul Eutropiu care dice, în traducerea lui Maior: „Deșertându-să

²⁷⁾ Maior scriea la Buda, deci „dincoace de Olt“ este în Oltenia.

Dacia de bărbați cu îndelungatul războiu al lui Decebal, Traian spre a umple țeara, care jur împrejur are decesute de miluri, din toată lumea română nemărginită mulțime de oameni a dus acolo, ca satele și orașele să le moșteniască. Coloniștii romani, continuă Maior, „cuprinseră Dacia toată dela Tisa încoace prin Bănat până în Dunăre, Ardeal, Țeara-Muntenească și Moldova până în Nistru și până la Marea-Neagră“, adică tot teritoriul care în vremea noastră este cuprins de Românii de-a stânga Dunării. Acești coloniști, care au fost toți adunați din toate părțile Italiei, și-au păstrat în locuințele cele nouă rasa lor romană curată, nepângărită de nici un amestec cu străini.

Maior este un apărător extrem al purității „sângelui“; el combate așadar și teoria, că elementul indigen dac romanizat ar fi contribuit la producerea poporului român prin romanisarea sa; și anume o combate pe temeiul că între aleșii Romani și barbari nu s'au putut lega căsătoriile, barbarii fiind, precum s'a dis drobiți ori alungați și Românii fiind împedecați de chiar strălucirea sângelui lor „să nu se căsătoriască cu unele barbăre cum erau muierile dace“, câte vor fi mai rămas, pe unde au rămas. „Această fire a Românilor, de a nu se căsători cu muieri de altă limbă, mi-se pare a fi una din cauzele acelea, care într'atâtea veacuri câte curseră dela anul intrupării Domnului Christos 105 până astăzi, într'atâtea ginți și limbi străine, între care au viețuit, și într'atâtea ale norocului grele schimbări, care le-au suferit, făcū ca pururea în acea întregime să-și țină Românii limba lor, cât, măcar că în timp așa lung și într'atâtea ginți deschilinite și învîrstate, nu pot să nu se virască unele cuvinte străine, totuși și cuvintele și toată țesătura ei cea din lăuntru vedește, că această limbă nu-i mai puțin decât cea italienească limbă“. Astfel formulează în sfârșit

Maior părerea sa asupra purității rasei noastre române, după-ce mai pe larg o apără împotriva lui Engel, carele „pânză de paiangen țesù“ și voi „cu deșartă forță se stoarcă din cremene apă“, când pe temeiul câtorva numiri luate drept nume dace din inscripții, puse ipotesa unei aflări de sânge dacic în neamul românesc ²⁸).

Teoria lui Maior, susținută din alt punct de vedere și de Rösler și de aderenții lui dușmani ai continuității poporului român în Dacia, adecă părerea că elementul dac lipsi cu totul de sub dominațiunea romană, astăzi nu se mai poate susține; elementul dac este adevărit în Dacia prin inscripțiile romane, prin scriitorii vechi, ca Ptolemeu și prin păstrarea nomenclaturii topografice de origine dacă. Acel element a și fost romanizat și anume clasele de sus ale societății dace au fost romanizate prin înriurirea elementului latin civil, ear' în păturile mai de jos ale poporului dac procesul romanisării fu străcurat prin slujba militară. Acest proces al romanisării este susținut, împreună cu alții, de domnii Jung, Xenopol și Onciul. Romanisarea elementului dac este însă mărginită, prin dl. Onciul, numai asupra părții apusene a Ardealului, cu Bănatul Timeșan și Oltenia pe care teritor se mărginește și colonisațiunea romană, așadar' asupra teritorului, în care după Maior s'au purtat bătăliile cu Dacii: în ceealaltă parte a Daciei intinse a lui Maior, în Moldova și Valahia răsăriteană, precum și dintre Tisa superioară

²⁸) Pentru a arăta mai în putere contrastul, privitor la puritatea rasei noastre, dintre Maior și scriitorii combătuți de el, traduc un pasagiu din Sulzer, care ne socotia a fi un amestec de „traco-romani și Slavi“, amestec desăvârșit în Macedonia, Iliria, Hem, după invasia slavă (secolul VII); Sulzer dice: „Vaza Romanilor dispăruse și cu ea încetase și puterea de a impune altor popoare limba lor. Acum le venise lor rîndul să asculte de alții; acum se putea bucura, dacã nevestele lor slave învățau a le stropși limba lor latină, și destul de poftitori fiind să le aibă, pețitorilor trebuia să le placă a învăța o samă de vorbe slave, cu care se poată spune mireselor gingășia și dragostea lor“. Astfel s'ar pute dice, continuă Sulzer, că limba română s'a născut din dragoste!

și Ardeal populațiunea și nomenclatura topografică a rămas, sub dominațiunea romană, curat dacă. ear inscripțiile din aceste părți aparțin soldaților.

Astfel se limitează și teritorul continuității elementului român, care poate fi susținută numai în regiunea dintre Olt și Timeș cu partea apuseană a Ardealului, unde romanismul a și prins rădăcini adânci.

3. A doua cestiune, cu care se ocupă Maior, decizătoare în războiul istoric pentru continuitatea noastră în Dacia, este cestiunea, mai ales întemeiată pe scriitorul Vopisc, a deșertării Daciei sub Aurelian. II.

Vopisc însuși spune, că ce a scris el despre Aurelian, a scris la îndemnul unei rudeni a împăratului, anume al prefectului Romei Juniu Tiberian, care-l „căruța (pe Vopisc) cu rădvanul său cel de județ“, măgulindu-l, și-l îndemna a scrie și minciuni, numai laudăroase să fie și să preamăriască pe Aurelian. Această împregiurare trebuie să ne facă băgături de seamă la știrile lui Vopisc, căruia precum vedem, „nu-i era greață a minți“, cum scrie Maior, făcând o foarte însemnată observare, care revine și la domnii Xenopol și Onciul.

Vopisc a voit să apere pe Aurelian de ocară și urgie, că om slab fiind, fără anză îndestulată a părăsit Dacia și pe locuitorii ei în unghiile barbarilor, și scrise deci că părăsindu-o, el nu a retras numai armata, ci și pe provinciali. Vopisc scrise, în traducerea lui Maior: „Vedând (Aurelian) Iliricul pustii și Messia pustii, provincia Dacia peste Dunăre cea de Traian făcută, ridicând de acolo oastea și provincialii, a lăsat-o desnădejduindu-se aceea a se putea ține și pe dusele popoare le-a așezat în Messia și a chemat-o Dacia sa, care acum desparte cele două Messie“. Din acest pasagiu voitorii de rău Românilor voesc a culege că toți Romanii au eșit din Dacia: părere născută din pismă și combătută de Maior. 271

Înainte de Aurelian, dice Maior voise și Adrian să părăsiască Dacia, dar' prietenii îl abătură dela acest gând, spunându-și (după Eutropius) că retrăgând armata, ar lăsa pradă barbarilor pe Romanii ce se aședaseră cu locașurile acolo, și acei prietenii îl abătură de bună-seamă vedând că nu ar fi fost cu puțință să așeze aiurea atâta mulțime de țărani romani.

„Deci, dacă în zilele lui Adrian, nu mult timp după-ce descălecase Romanii în Dacia, cu neputință fu a-și mișca pe Romani, măcar că barbarii le stau în spate, din locașurile întru care erau întemeiați în Dacia, a-și scoate de acolo și a-și aședa aiurea; cu cât mai cu neputință era pe Romanii casași a-și scoate din Dacia și a-și aședa aiurea în zilele lui Aurelian?“ — adecă după 170 ani, dela colonizarea Daciei? Acest argument însemnat a fost deasemenea reîmprospătat de dl. A. D. Xenopol.

Coloniștii vietuiseră cinci generații în pământul dacic, care le era acum patrie natală și pe care, firește iubindu-o, nu o puteau părăsi cu ușurință, chiar și având să încalce năcazuri dela barbari.

„Se știe apoi că în timpurile acelea, că aceiași barbari întocmai zăbăiau și pe cei din Messia moșieni, ba fără asemănare mai mari greutateți făceau barbarii țeravilor în Messia decât în Dacia“, pe când „în Dacia nicăiri nu cetim asemenea năcazuri și asemenea pustietate să fi făcut în zilele acelea barbarii. De unde în zilele lui Aurelian de ar fi trecut Romanii țărani din Dacia în Mesia, va trece dela năcazuri mari la nevoi tocmai nesuferite și desnălăjduite“.

Maior admite mai departe, că poporul român, rămas în Dacia, a trăit chiar în pace și tignă cu barbarii Goți, Huni etc., căci acestia „aveau plecare spre Romani, pentru folosurile lor, care de multe-ori le primiau dela acești Romani, ca dela cei-ce nu erau deprinși ca bar-

barii a face incursii privo alte țeri și a prăda, ei a lucra pământurile în toți anii și a păzi meșteșugurile“.

Poporațiunea romană nu rămăsese adică numai la munți, ci și la șes, nesmintită. „Inse precum Romanii cei dela șesuri erau supuși năvălitoarelor ginți barbare, așa nu mă îndoesc, că cei de pe la munți nu numai într'un loc aveau principii sau căpeteniile lor cu împărăție, care nu atârna dela barbarele ginți. Pentru-că la aceia nici nu puteau răsbate barbarii, nici de locurile acelea nu aveau lipsă ca să le supună șieși, deoare-ce ei și pe la șesuri puține locuri umpleau cu familiile lor. Ba și înșiși Romanii aceștia de pe la munți, vădând că barbarii nu zăhăesc pe frații lor cei dela șesuri, voiau a ține pace cu aceiași barbari; ba cred eu, că și cu armele lor le dau barbarilor ajutor când îi poftiau .

Întemeindu-se pe aceste argumente, Maior susține că „partea cea mai mare“ de țerani a rămas, unde a pus-o marele împărat să crească, să înfloriască, sporni să se fie și să ajungă odată tare și mare, dar' el îngăduie că „nu puțini“ vor fi trecut cu legiunile peste Dunăre, în Moesia și adevă mai ales cei de aproape de Dunăre și coloniștii mai de curând veniți în Dacia.

Ideile fundamentale ale acestui capitol sânt toate adevărite și prin cercetările erudite mai nouă. Maior vorbește de țerani rămași în Dacia, Xenopol de poporul aședat care nu fuge de năvăliri, neputându-se strămuta cu totul, când mai ales nici nu știe ce-l așteaptă în noua patrie; tot așa găsim înoita și idea că clasa rurală mai de jos, păstorul și plugarul rămase în Dacia sub domnia Goților, despre ce și Maior serie, spunând că Goții au putut suferi înfrângerii, însă țeara Daciei n'au mai lăsat-o din mâni, și așa fiind, de ce ar fi părăsit Romanii și Daciei romanisați țeara cu trei ani mai în urmă, după-ce vreme de un deceniu nu o părăsiră? Idea, că mai ales munții au adăpostit pe strămoșii noștri, e spriginită de dl. Xenopol

prin arătarea de casuri analoage, în care tot numai la munții, unde-î libertatea cum țice poetul, s'a putut căuta, s'a căutat și s'a și găsit scut față cu năvăliri așa de violente, cum au fost cele îndurate de străbunii noștri; astfel sînt spre pildă năvălirile Tătarilor.

Ne încredințăm așadar' că Maior a scris despre pretinsa părăsire deplină a Daciei un capitol, pe care cercetările mai erudite posterioare îl întăresc cu privire la ideile fundamentale întocmai. Și dacă Maior țicea că pisma a născut teoria aceasta înfrîntă, el avea drept; și astă-ți numai orbul egoism mai susține în țeara noastră tesa despre părăsirea deplină a Daciei, pentru a putea susține pe acest temeiu, și că pe acest pămînt noi nu putem avea aspirațiuni politice. Dar' vorba lui Alecsandri²⁹⁾:

Aici, în răsărit

Vlăstarul, fiu al Romei, stejar a devenit,
Și Istrul moștenește al Tibrului renume . . .
Se naltă o nouă Romă, renaste-o nouă lume.

4. Cu părăsirea Daciei-Traiane de Aurelian, Romanii de aici s'au svîntat, țice dușmanii continuității noastre, ca un păreu cu isvorul secat, căci s'au scurs peste Dunăre, de n'au mai rămas nici de sîmîntă din ei, și apoi trecînd secolii, mulți secolii la mijloc, s'au pornit mulțime mare și au sosit ear' acasă tocmai după venirea Ungurilor din Răsărit și a Sașilor din Apus; s'au dus Romanii și veniau Români.

Aceasta este teoria remigrării, care vom vedea în curînd la ce se reduce.

Mai înainte ținînd șirul lui Maior sî vedem întăiu ce mai țise el după-ce dovedi, că n'a fost cu puțință ca străbunii noștri sî facă îndelungatul voiaj ce-l zugrăvesc Röslerianii.

Ca și dl. Xenopol, Maior susținî, că mai ales Ardealul a fost teritorul continuității ro-

²⁹⁾ Ovidiu, Act. V. Sc. VIII.

ma ne, căci: „mai mulți coloni au trebuit să rămână în părțile cele mai depărtate de Dunăre ale Daciei aceleași, la care nu așa lesne puteau să meargă barbarii, ca la Moldova și la Țeara-Românească; ci așa a fost Ardealul: pentru-că la acela nu puteau lesne să răsbată barbarii pentru munții Carpați, cu carele e împregiurat: se cade dară să socotim, că în Ardeal mai mulți coloni romani au rămas; mai virtos fiindcă acolo au fost aurăriile și alte băi, bună-oară de sare, de fer, care Romanii le lucrau precum până astăzi prin nepoții lor, adecă prin Români mai toate se lucră“. Așa sub Goți; așa sub Huni, de pe timpul cărora avem o mărturie importantă ce o folosește și Maior, și anume pe scriitorul bizantin Priscus din secolul al V-lea, care a fost sol la curtea lui Atila și care spune că în imperiul Hunilor se vorbea și limba a u s o n i c ă ; și anume mai ales în părțile vecine cu teritoriul Roman și limba a u s o n i c ă y este ar limba română rustică, nu cea românească, cum credea Maior, după care limba lătimească cea poporală era cea română, chiar așa cum o avem astăzi, părere ce și astăzi se mai susține pe ici pe colo.

În sfârșit șirul barbarilor ce se așezau în Dacia s'a mântuit cu trecerea Avarilor, țice Maior și continuă: „Nici-odată Români cei din Dacia din țilele lui Gallien n'au putut să răsuffle ca acum, deoarece-ce eșind Avarii la Panonia, în locul lor nici o ginte barbară n'a intrat în Dacia, ci singuri Români au rămas. Atunci împărățiile Românilor din Dacia, ce erau strîmtorate pe la munți începură cu volnicie a se lăți, a se lărgi. Dintre acestea erau împărățiile întru care aflară Ungurii, când intrară în Panonia, căpetenie pe Gel, Menumot și pe Glad“. Așadar' timpul dela trecerea Avarilor până la venirea altor barbari, a Ungurilor, este, după Maior, timpul în care poporul român dela munți se întinde pe șes, unde mai regăsește alt popor român, rămas în șesuri, și se

intemeiază sub șefi naționali. După dl. Onciul însă numai despre Gel din Ardeal se poate dice că avea un principat mai vechiu român; el cuprindea partea apuseană, mai ales pe Valea-Murșului, și era probabil atiruator de vechiul imperiu bulgar, a cărui stăpânire la venirea Ungurilor s'întindea și asupra Ardealului; acest principat a putut fi supus de Unguri pe la jumătatea veacului X., când puterea imperiului bulgar decăduse. Principatul lui Menumorut se afla între Ardeal și Tisa-superioară; în documentele dela finea veacului XIII. aflăm în partea răsăriteană a principatului acestuia un voivodat român de Maramurș, după toată probabilitatea o rămășiță din timpuri mai vechi. Al treilea principat era al lui Glad între Ardeal și Tisa-inferioară până în Murș; naționalitatea acestui principat nu e adeverită prin știri sigure. Petru Maior admite însă că toate trei principatele erau românești și respinge cu hotărîre suzeranitatea imperiului bulgar asupra Românilor, care erau, dice Onciul, în el dar erau o națiune politică și autonomă³⁰⁾.

Așadar' este mai presus de ori-ce îndoială, că la venirea lor, Ungurii ne-au găsit aici trăind o vieță liberă într'un pământ binecuvântat.

Părerile despre cestiunea ce-am discutat se întemeiază la Maior aproape numai pe cronica faimosului notar anonim al regelui Bela, care, dice el, urmând pe Engel, „nu e mai mult anonim . . . ci e Paul episcop al

³⁰⁾ Bulgarii apar la gurile Dunării în sec. V., în anul 679 ei trec Dunărea și ocupă Moesia, rămânând și în stăpânirea malului stâng al Dunării; întemeiat pe știri din geograful Ravennat (finea sec. VII.) dl. Onciul susține că în veacul VII. Bulgarii își întinseră stăpânirea asupra Valahiei și Ardealului; ei supus pe la începutul veac. IX. și părțile de lungă Tisa, dar' le perd către Unguri; după toate indiciile Valahia și o parte a Ardealului au rămas în atîrnare de imperiul bulgar până către sfîrșitul acestuia (1018). Dar' această suzeranitate n'a putut dăinui vreme mai îndelungată. „De atunci încă dice dl. Onciul, au rămas vovodatele și enezatele Daco-Românilor, instituțiune de origine bulgaro-slaveană; de-atunci și înfririle asupra limbii, a nomenclăturii topografice și asupra bisericii“.

papistașilor Unguri din Ardeal. care a custat în zilele lui Bela al treilea craiului Ungurilor.“ Se înțelege că dușmanii noștri dacă nu-l pot sufla pe notarul lui Bela din lumea literară, făcându-l falsificător, supun pe anonimul la aprige critici pentru-că se dovedească cel puțin că el numai basme spune și că nu-i isvor istoric vrednic de credință, ori îl depărtează cât se poate mai mult de vremea întâmplărilor ce istorisește, pentru-ca să nu treacă de om, ce a putut apuca încă o tradiție, care cuprinde mituri, dar' în mit și sîmburi istoriei pe care trebuie să-i desfaci din amestecul de basme, cu ajutorul criticei măiestre și științei bogate. Domnul Onciul dovedi însse că anonimul a trebuit să fie contemporan cu Bela al doilea (1131—1141), cu a cărui casă și curte el a avut legături ce-au lăsat urme foarte lămurite în cronica lui, și că el a scris cronica pe vremea lui Geza II, feciorul lui Bela II, așa dar' pe la veniul lui Csakcolului al XII-lea. La vremea sa dl. Xenopol aduse-e dovezi din cronicari și documente, care întăresc bine spusesele anonimului: astfel și cronicarul rusesc Nestor (pe la 1100) cunoaște luptele ce Românii au avut cu Ungurii la venirea acestora; și cronicarul ungar Simon de Kéza (pe la 1285) asemenea știe că eram pe aici când au venit barbarii oaspeți, și el are știre și despre originea și continuitatea romană; bizantinul Kinnamos amintește pe Români la anul 1167, ear' contemporanul acestuia Niceta Choniates spune că în aceeași vreme locuiam până în vecinătatea Galiciei; eposul german Niebelungenlied, care pe la finea veacului XII. primise forma sa de acum, asemenea face amintire despre noi; din analiza dlui D. Onciul asupra scriitorului bizantin Kekavmenos, scriitor cunoscut numai de curënd, se mai dovedește, că și Kekavmenos ne cunoștea ca Daco-Vlahi în Dacia-Traiană în a doua jumătate a veacului XI., amintind și el de originea noastră dela Traian; în sfirșit vin și documentele

să confirme ce-au spus cronicarii; și anume documentele din veacul XIII., după care sîntem adeveriți ca trăind, mare mulțime spre pildă în regiunile Sibiului, Brașovului și Oltului (în România), unde se găseau două voivodate; ear' ele adevărate că eram pe aceste vremi un popor așezat, agricol, avînd un episcopat de rit răsăritean, tot dovedi că trebuie să ne fi aflat demult în Dacia-Traiană ca să fi putut ajunge la o viață întocmită astfel; ear' cât despre noi Români de sub coroana ungurească, se dovedi că noi trăiam și cu un drept al nostru propriu, drept național ³¹⁾.

Prezum vedem tesa lui Maior despre continuitatea și aflarea noastră în Dacia înainte de vremea Ungurilor se adevărește astăzi prin o sumă de dovedi pe care, în parte, înfocatul revisor dela Buda nici că le-a putut prevedea.

5. Teoria remigrării o combate Maior scriind împotriva lui Sulzer, care este „urizitorul ticăitei acestei păreri“, împotriva lui Eder, care este „cel dintâiu și credincios învățacel lui Sulzer“ și împotriva lui Engel, care „apă cu ciurul cară“, voind a susține și el tesa despre remigrare.

Printr'o nimerită întîmplare Maior și Sulzer, adversari neîmpăcați ca istorici, erau prieteni; dar' cum se pare prieteni, care nu sînt orbi pentru ce-i rău în prietenii lor Maior scrisese despre Sulzer următorul pasaj interesant:

„Eu pe Francisc Iosif Sulzer l-am cunoscut foarte bine, trăind cu dînsul trei ani în orașul Szász-Regen, unde el era auditoriu la regimentul dragonilor savoiani,

³¹⁾ Dl. D. Onciul, citînd interesantul document dela 1366, publicat de Fejér, despre un proces dintre Sași și Români, care spuneau că proprietatea lor din ținutul Bistriței, pentru care se certau, era a lor de mai bine de o mie de ani, „territorium suum ultra mille annos possessum“, observă că vechimea Românilor în țeară de mai bine de o mie de ani, adevărită aici ca tradiție română, corespunde în mod surprinzător cu timpul dela cucerirea romană a Daciei!

și am avut dese întâlniri laolaltă și în cortelul lui și la mine în casa parohiei. Era om neîndestulat cu soartea sa, crezându-se a fi demn de mai mare pâne³²⁾; și fiindcă muiera (o patriciană din Brașov), și cele două fete ce avea nu le putea ținea cu aceea pompă cu care doria, se năcăjia; de unul născut al seu fecior întru același regiment cădută încă era îngrijat. Om era de prejudecăți cuprins și apăsător, care îl făcea, ca nu atâta să cerce adevărul lucrurilor, precum ca să afle dovezi ori-cât de subțiri și fără putere, spre adevărirea celor ce 'și-a băgat odată în cap, și spre a-și resfuga patima sa. Din caracterele unui om avea datina a judeca asemenea de toată ginta, din carea era omul acela. Drept scrie Engel despre dînsul, că despre meșteșugul criticeii nu e lăudat. Eu odată 'i-am spus lui Sulzer un lucru, încă în pruncia mea din vești pustii audît. Când mă dusei altă-dată la dînsul vîd că el a însemnat lucrul acela ca un adevăr în istoria Ardealului, carea atunci o alcătuiă. Destul m'am nevoit a-'i arăta, că nici o dovadă nu este a lucrului acela și altmîntea fu întemplantarea, ci fiind-că spusă cea dintăiu fusese după gustul lui, nici nu vrea să audă cuvîntarea mea cu care vream să-'i arăt adevărul. Cele ce dice Vasile Coloși despre Sulzer, încât e pentru știința limbii românești, e drept, pentru-că eu de multe ori vorbind cu muiera lui, Sască născută în Brașov, înaintea lui româ-

32) Sulzer voia să fie consul austriac în Muntenia și cartea 'și-o scrisese ca să-'și neteziască drumul spre această funcție. Despre Sulzer vorbește și un alt pasagiu din Istorie, edit. 3 p. 42. Tot acolo vorbește Maior fără a'l numi, precum cred eu, și de Eder, care fusese la Oșorheiu pe cînd Maior merse la Reghin, și apoi nu era de lipsă doar' nici astă apropiere teritorială, cînd Eder era la Sibiu director de școli, pentru ea să se știe. Pasagiul acesta este: „Cunoscut-am iarăș altul, carele pentru că un Român în mare deregătorie pus n'a pîrtinit ca să încapă fratele a'chîia la o deregătorie, nu se îndoi nu numai el intăi a îmbrătoșa strîmba parere a celui (i. e. Sulzer) ce scrisese. că Românii cătră mijlocul a treispredecea sută au venit de peste Dunăre în Dacia, ci și în altele multe și cu pana și cu gura a vomî veninul urgiei sa'e asupra tuturor Românilor pînă la moartea sa. Unii ca acestia feare selbatice și urgia neamului omenesc sînt”.

nește, nici-odată nu 'l auđii măcar un cuvânt să sloboadă din gura sa românească, ci totdeauna vorbea cu mine sau latinește, sau italienește, și înaintea muierei sale, măcar că dînsa nici o limbă dintre aceste două nu avea cunoscută. Eară muierea lui ca o muiere sască, știa bine vorbi românește. De unde am prepus că multe din cele ce a scris el pentru limba românească, dela muierea sa le-a împrumutat. Când a pornit Sulzer cu mai sus lăudatul regiment a doua-oară, după făcuta pace cu Turcii, cătră Țeara-Românească, unde a și murit atunci de lingoare la Pitești, încă fui față la cortelul lui; multe mîhnit 'mi-a vorbit despre deșertăciunea lumii, ca nu până aci; și nevoindu-mă eu a-'i întări inima, îi aduceam aminte, că după moarte îi va rămîne o amintire lăudată din cărțile care le-a scris. Ci nici o mulțămire din cărțile care le-a făcut, nu vru să primiască. Mai mult apoi nu m'am întălnit cu dînsul, că cum dîsei, el a murit³³⁾ la Pitești în Țeara-Românească«.

Sulzer a stat în relații și cu alți autori ardeleni, ale căror cărți le cunoștea chiar și din manuscriptele lor și căroră și el le împrumuta isvoare istorice, ca spre pildă un manuscript al croniceii lui Miron dat probabil lui Clain; ear' cāt despre știința limbii noastre el însuși dice că voește să facă mai cunoscut „geniul acestei limbi încă prea puțin cunoscute, dar' de bună seamă nu imperfecte“; va fi știut deci poate mai multă românească decăt „prepusă“ Maior . . . În tot casul Sulzer a cărui carte a fost după apariție favorabil judecată într'un vestit ziar sciințific din Göttingen și care în Elveția era bine primit de literații germani trăitori în Zürich, ca Lavater și alții, a contribuit mult ca cestiunea română să fie luată în seamă și de străinătate³⁴⁾.

³³⁾ La anul 1791. El era german născut în Elveția. — ³⁴⁾ Despre primirea lui în Zürich scrie el în cartea sa *Literarische Reise*.

6. Dacă s'a dovedit odată, că Românii n'au părăsit Dacia, e dovedit și că ei nu au putut reveni abia după Unguri și Sași, din Peninsula-Balcanică, de unde-'i aduc Sulzer, Rösler, Hunfalvy și alții. Așa ține Maior și de aceea el nu se va fi oprit mai mult la teoria remigrării; drept este însă că nici sprijinitorii acestei teorii nu o întemeiaseră încă cu atâta știință, încât să poată pricinui discuții ca cele de aci. Astăzi teoriei acesteia 'i-se consacra multă muncă; se caută anume cât adevăr poate cuprinde ea, la ce se reduce ea?

Până către sfârșitul veacului al VII-lea elementul roman dela nordul Peninsulei-Balcanice este adevărat ca foarte numeros, puternic și prin urmare trebuie dat un răspuns la întrebarea ce s'a făcut el, de în a doua jumătate a evului mediu nu-l mai regăsim decât în părțile muntoase ale peninsulei?

Mai departe unitatea limbii noastre în toate trei dialectele ei, daco-român, macedo-român și istriean nu poate fi înțeleasă decât admitând că în timpul formațiunii limbii românești poporul nostru n'a fost despărțit, cum este astăzi, ci că el se bucura de o unitate teritorială și națională; această unitate teritorială se alcătua din Transilvania apuseană, Bănatul-răsăritean, Oltenia și Moesia, pentru care Dunărea nu putea fi o pedecă a comunicațiunii dintre fiii aceluiași neam; prin Dalmația acest teritor se afla pus în nemijlocită legătură cu Italia, matca elementului roman, din care se primenea poporul român.

Această unitate teritorială a fost nimicită prin invasiunea slavo-bulgară. Invasiunea aceasta, care cuceri părțile de mează-noapte ale Peninsulei-Balcanice, explică și descreșterea elementului roman din acele părți. Ea avu de urmare și o admigrare a elementului roman din partea stângă în partea dreaptă a Dunării, dovedită de dl. Onciul ca având loc pe la sfârșitul veacului al VII-lea și începutul veacului al VIII-lea, dar nu în veacul al

XIII-lea cum poftesc Röslerianii. Dar' această admigrare a fost numai o întărire numerică a elementului fundamental rămas în Dacia; teoria remigrării se reduce așa-dar' foarte mult — până la „împrospectare a elementului român în Dacia prin admigrare din dreapta Dunării.

Această admigrare a fost de altfel mai dinainte admisă de istoriografia română; și chiar și de Petru Maior ca probabilă. Anume Sulzer și după el și Rösler aduseră în spriginul teoriei lor și un pasagiu din cronica anonimă (română), interpretându-l în sensul lor. Pasagiul acesta din „Istoria Țerii-Românești de când au descălecat pravoslavnicii creștini“ este următorul:

„Însă dintăiu isvodindu-se de Români care s'au despărțit de Români și au pribegit spre Mează-noapte. Deci trecând apa Dunării, au descălecat la Turnul-Severinului, alții în Țeara-Ungurească pe apa Oltului și pe apa Murășului și pe apa Tisei, ajungând și până la Maramureș. Ear' cei-ce au descălecat la Turnul-Severinului, s'au întins pe sub poalele munților până la apa Oltului; alții s'au pogorît pe Dunăre în jos, și așa umplându-se tot locul de ei, au venit până la marginea Nicopoli. Atunci s'au ales dintr'înșii boerii, care au fost de neam mare, și puseră banoveți, un neam ce le dăcea Basarabii, să le fie lor cap, adecă mari bani; și-'i așezară ântăiu să le fie scaunul la Turnul-Severinului, al doilea scaun s'a pus la Strehaia, al treilea scaun s'a pogorît la Craiova. Și așa fiind, multă vreme a trecut tot ei oblăduind acea parte de loc“.

Maior nu cunoștea cronica, nefiind tipărită pe vremea lui, și obiecta, că nefiind cronicarul scriitor vechiu, nu are credemânt „după critică“. Obiecțiunea aceasta o găsim și la dl. Onciul, care nu-'i poate atribui atâta valoare, fiind cronica „foarte târzie“, și afară de aceasta și o traducere după un text slavon, pe care nu-'l cunoaștem. Dl. Onciul dă următoarea judecată asupra acestei

știri din cronicarul român: „Dacă ea conține deci o reminiscență istorică despre emigrarea română din dreapta Dunării, precum a fost interpretată, atunci aceasta poate să privească numai venirea Basarabilor și a pravoslavnicilor creștini“, nu însă a tuturor Românilor, cum voese Sulzer și Rösler. Ear' Petru Maior scrisese: „Ci și aceea poate să fie, că Grecean a scris numai de unele familii că au venit de peste Dunăre“.

Astfel ne încredințăm că acel venerabil preot ce lucra la Buda în vre-o modestă chilie și cu ajutorul nopților celor lungi, nu era nici decum îndărătnic ori neprecaut în fața știrilor ce se împotriveau teoriei sale; judecata lui chibzuită ori, cum ținea el, cunoașterea firii lucrurilor omenești îi clădia punte de trecere, de legături între înfocata dovedire a continuității și serioșitatea ce el știa bine că trebuie să o pună în cercetările sale.

Maior a făcut greșeli, dar' unde a greșit n'a greșit cu voea, cum greșese adîi cei mai mulți adversari ai continuității noastre în Dacia-Traiană și sprijinatorii teoriei remigrării.

7. Barbarii trecuseră; lanurile ardelenesti începușeră a crește earăși mari, fără să le calce copitele călărimii nomade; turmele păstorilor români cutrierau earăși munții, în care nu mai răsbia sêlbaticul chiot de năvălitor; evlavia rugăciunii nu mai era turburată de spaima năvălirii; dreptatea obiceiurilor vechi stăpâna peste fapte.

Atunci veniră Ungurii; și doina Ardealului se îngreuiă de jale; și cu vremea ei ne-au supus, ne-au luat pământul, ne-au legat apoi robi de țărîna, în care au picat oceane de lacrimi amare, ne-au strimtorit obiceiurile, ne-au pângărit bisericile, și pe de-asupra ne-au încărcat cu dispreț.

Ear' când după veacuri de lungă vreme de suferințe un țeran isteț (*C. Horia!*) cu cetele-îi rêsvrătite au dat pârjol luminos și moarte cruntă prin veneticii și au cerut să

li-se redevă lor țeara lor, ce au făcut domnii care s'au adunat la Cluj, la seim? Au cerut să știe cine 'i-au pîrit la împăratul, că sînt tirani și au mai cerut să vază ce 'i-a scris tot lui, împăratului, un pripășit dar nobil Neamț despre felul cum s'ar putea ca neamul nostru românesc, acum căzut, să fie ridicat și el earăși până alătura cu celelalte nații de pe la noi; au cerut moarte pentru glasul unanimului și ștreang de cânepă pentru cei drepți.

La dieta aceasta (1791) a sosit, trimisă din Florența dela împăratul, și faimoasa suplică, ce-o daseră episcopii români Bob și Adamovici, în numele Românilor ardeleni; era o lucrare făcută de sfetnicul de curte Meheș, cu ajutorul călugărilor dela Blaj, al doctorului Molnar de Müllersheim, care avusese un rol în revoluția lui Horia și în înțelegere cu episcopii; ea este quintesența înțelepciunii politice a neamului nostru din Ardeal la sfîrșitul veacului al optprezecelea: un act mare într'un veac mare.

Suplica pretindea pentru Români egalitate deplină de drepturi politice și civile; ea cerea aceste drepturi ca drepturi vechi, *pristina iura*, de care națiunea a fost despoiată. Întemeierea suplicei este istorică; suplica stăruște asupra continuității noastre în Dacia, unde neamurile barbare n'au putut stînge numele de Român; asupra principatelor, în care am trăit aici *usque ad Hungarorum adventum*, până ce au sosit Ungurii; asupra invoelii din bună inimă cu Ungurii, dând dreapta; asupra urei, *odium* ce destul de lămurit o dovedesc legile țerii împotriva noastră; ea arată că fericirea neamurilor numai concivilitatea și egalitatea de drepturi o poate întemeia; și cere deci o *redintegratio* în toate cuvenitele „cădințe“, cum ar zice Maior ³⁵⁾.

Suplica aceasta a fost combătută de Eder, director de școale în Sibiu, în notele, cu care el a însoțit publi-

³⁵⁾ Supplex libellus Valachorum etc edidat, cu note critice de Sasul Eder, în Cluj, la Hochmeister, 1791.

careia ei. Clain, Maior și Șincai au scris din partea noastră în contra lui Eder, apărând cuprinsul supliciei, și de bună-seamă apărând acel spirit și acele idei la a căror răspândire mult vor fi contribuit inșiși ei de pe când se aflau încă în mănăstirea, ce-a colaborat la urzirea supliciei, încât va fi poate drept să zicem că nu ideile supliciei au devenit ideile școalei acesteia istorice, ci că ideile școalei s'au trimis în luptă mai ântâiu prin suplică.

Maior le-a apărat în contra lui Eder cu tot dinadinsul, stăruiind nu-'i vorbă mai ales asupra părții istorice, dar' pe cât putea, scoțând la iveală și partea curat politică. Spre pildă el revendică egalitatea nobilimii noastre, pe care o cerea și suplică; stăruiind asupra pactului făcut cu Tuhutum, el aduce astfel cuvântul, încât cetitorul să facă singur concludia că autorul, Maior, e contra robiei în care neamul nostru suferi atâta timp: „Românii nu altmintrelea 'și-au ales lor-'și pe Tuhutum, de cum Ungurii 'și-au ales lor-'și căpetenie pe Alm sau pe Arpad și ceialalți. Ci Ungurii nu 'i-au ales pe acestia, ca ei să le fie lor robi, cum sînt oamenii cei din moșiile domnilor celor din țerile acestea. Afară de toată îndoieala dar' este, că cu alegerea lui Tuhutum nici o schimbare nu s'a făcut întru cădințele Românilor în Ardeal, ci numai în locul domnului celui mort 'și-au ales lor-'și Românii domn sau duce și căpetenie pe Tuhutum, cât precum Gelu fusese Românilor domn sau duce, așa de aci înainte le fû Românilor domn sau duce Tuhutum; și precum lui Gelu, așa și lui Tuhutum fură Românii supuși politicești ear' nici-decum altfel“. Și mai departe: „Unii zic, că notarul a scris istoria sa după tocmeala lucrurilor ce erau în veacul seu, ear' nu după adevărul timpului aceluia, când au întrat Ungurii în Panonia și în Ardeal. Să dăm, că este așa cum zic ei, totuși nici o scărire nu urmează de acolo cădințelor Românilor celor din Ardeal,

pentru-că de vreme-ce notarul mărturisește, că Românii din bunăvoea lor cu darea de mână își aleseră domn sau duce pe Tuhutum, întocmai cum Ungurii 'și-au fost ales loru-'și pe Alm, pe Arpad ș. c. a., care e cea mai strălucită cădintă a supușilor politicești sau a cetățenilor; (atenție: cădintă de a-'și alege căpetenia politică!) urmează că Românii cei din Ardeal în zilele notarului toate cădintele, ce se cuvin cetățenilor celor adevărați le aveau“.

Fiind istoria astfel alcătuită, încât deșteptând în gândirea neamului român splendida icoană a originii noastre, se deștepte și dorul de mărire națională și de luptă pentru mărire, ea avu o înriurire enorm de entusiastă asupra Românilor. Pe la anul 1831, Dr. Ramonțai o da tinerilor studenți din Cluj să o cetească; entusiasmați ei o traduceau chiar și în ungurește; tinerii se înfierbântau, spune domnul Baritiu, „de cele-ce li-se descoperia din acea carte ca dintr-un oracol despre originea și de tot trecutul națiunii române“.

Astfel Istoria pentru începutul Românilor făuria, precum și Papiu Ilarian, arma cea mai înfricoșată în contra Ungurilor — entusiasmul, dorul de luptă!

Scriind despre ideile politice ale lui Maior și într'aceste vremuri grele, în care mult încercatul nostru neam poartă cu Ungurii o luptă mare pentru naționalitatea și drepturile sale, luptă, în care tinerii și copiii de ași vor trebui să se răsboiască mâne-poimâne ca bărbați, cred că nu va fi de prisos să arăt ce dicea și Maior despre acest neam, care în țeara lui și a noastră a proscris dreptatea și care ar fi în stare să goniască din sinul său prin ostracism pe Aristidele ce s'ar ivi în mijlocul lui: numai pentru-că Aristide ar fi drept.

Cu privire la acest neam cu obiceiuri despotice au și vorbele lui Maior un c u s u r, care va trebui să fie explicat. Resumând adecă rezultatul unei dovediri a

tesei, că și Români au luat în trecut parte la viața politică a Ardealului, ceea ce nega Eder, Maior dice: „Cu un cuvânt Români care sînt nemeși întocmai sînt cu Ungurii cei-ce sînt nemeși intru toate. Și Ungurii care nu sînt nemeși întocmai sînt cu Români aceia care nu sînt nemeși. De unde chiar este, că gintea ungurească nici o nedreptate nu a făcut gintei cei românești“. Și mai departe: „Deoarece-ce dar' Români care sînt nemeși se numără între națiuni, urmează că și Români, adecă care sînt nemeși, tot-deauna au fost chemați la sfaturile țerii cele de obște. Nici aci nici o strîmbătate nu s'a făcut când-va neamului românesc de cătră neamul unguresc. Toată temelia dar' a cuvîntării lui Eder celei asupra Românilor e surpată. De unde neamul românesc, precum nici-odată nu a pătimit nici o nedreptate de cătră neamul unguresc, așa cu același mărit neam unguresc trebuie pururea adîncă pace după constituțiunea patriei, cu cucerie să țină și în liniște, dela care atîrnă fericirea, să custe, supunîndu-se fiecare cu credincioasă ascultare domnilor și mai marilor lor“.

Care va să dică: fiindcă și nemeșii români au stat în trecut la sfaturi, ce știm că nu prea sînt de laudă, cu națiunile — accentuez vorba lui Maior, cu „națiunile“ — urmează că Ungurii nu ne-au nedreptățit pe noi Români nici-odată.

Idee surprîndătoare, pentru-că ea este un vedit neadevăr aședat într'o carte ce-i de altfelu plină de patriotism și mai poartă și semnificativul moto: „Cu anevoie este a nu grăi adevărul . . .“

Papiu Ilarian își explica greșeala lui Maior ~~z~~dmîțînd, că el nu pătrunsese spiritul constituției contimporane ungurești în puterea căreia nobilimii de origine română nu 'i-se recunoștea caracterul național și care-i netezia chiar drumul spre maghiarizare și prin ea și o trecere deplină, fără de întoarcere, în confederația acelor

trei națiuni, pentru care Românii nu erau decât dobitoace de muncă, iloți, neoameni.

Să nu fi simțit Maior pericolul maghiarisării, cum mai departe crede Papiu? Ce-'i drept, Maior crede că firea limbii ungurești, care-i „limbă de Asia“ împedecă ori-ce înrîurire de însemnătate asupra limbii noastre; mai departe el pomenește despre mult popor unguresc, ce vorbește românește, dar' par'-că nu știe nimic de vre un raport invers; în aceeași vreme el are însă cunoștință despre maghiarisarea neforțată a Slovacilor; astfel am pute admite, că Maior nu se temea că neamul nostru va fi amenințat vre-odată de unгурism, mai ales fiind Ungurii și — „foarte risipiți prin țeară“.

Deasemenea știm însă ce aspru osândia Maior pe cei-ce-și uitau de neam și limbă, numindu-'i „barbari pe renegați; și pe ce temei am pute admite că la judecata-'i aspră el făcea excepție cu privire la nobili, la nemeși? Căci de bună-seamă, el a trebuit să vază, ca și Șincai, care și scrie ce a vădut, până la ce grad înaintase în vremea lui procesul de maghiarisare al nobililor, și o judecată a trebuit să aibă și el despre ei ³⁶⁾.

Și totuși Maior afirmă, pe acest temei al egalității nobililor români, de a căror maghiarisare nu pomenește, cu cei unguri, că noi nu am fost nedreptățiți; el se folosește deci de același argument, pe care și dieta dela 1791 l-a opus supliciei Românilor; astfel în această chestie Maior se pune în conflict cu vestita suplică pe care o apără ori-unde poate găsi privilegia s'o apere, și așadar', se poate vorbi cel puțin de o nepotrivire surprinzătoare a pasajelor citate cu întregimea operei, în care au găsit loc.

Căutând mai departe să explici din ideile lui Maior acele pasaje, ai putea înclina și spre gândul că poate el va fi avut vre un dram de simpatie pentru nația aceasta,

³⁶⁾ Șincai, Cronica, sub anul 1440.

de-a cărei strălucire vorbește une-ori. Dar' nu-î nici așa. El le tăgăduiește Maghiarilor tocmai acele însușiri, care pot întemeia o dreaptă cărmuire și care, trebuie să excludă tirănia, de care Maior spune că n'am avut parte sub domnirea ungurească; el adevărat serie că anonimul notar al lui Bela este fără cumpăt când dice că „neamul unguresc este prea strălucit, preaînțelept, blând, fără nici un păcat și prea viteaz“; ca să scrii așa ceva, trebuie să fii, dice el „îmbătătat de dragostea Ungurilor!“

Nu și nu; din cele spuse e vădit că Maior n'a putut să serie din inima lui acel neadevăr!

Cum de l-a scris atunci?

Nu putem ști; dar' bănuim.

Istoria s'a publicat la 1812. așadară în anul în care Napoleon Bonaparte, trecu urmat de aproape o jumătate de milion de soldați Niemen-ul pentru-ca să umiliască și pe Rusia, singura putere continentală ce mai rămăsese încă independentă. Napoleon începuse însă glorioasa sa înălțare eroică prin a servi republicei franceze, fătul marei revoluții, care a luptat dela 1791 în contra Austriei și Prusiei aliate și în contra căreia se uniră în scurtă vreme cele mai multe state europene.

Francia eroică adresase tuturor popoarelor un apel care le chema la libertate. Ideile acestea mari, ideile revoluției franceze, pricinuiseră și la noi o reacțiune plină de teamă și de griji în fața ori-cărei propagande, care aici ar fi găsit un bun pământ pregătit încă de liberalismul domniei lui Iosif II. Acum tipăriturile străine erau puse la carantină și censura din patrie era o censură draconică. În toiul acestei reacțiuni Maior supune istoria sa censurii maghiare. Guvernul aristocratic se sili să obțină un veto dela censură, și Maior trebui să lupte mult până-ce arhiducele Stefan a luat sub scutul seu opera lui, împedecând astfel interzicerea ei. Și așa istoria apără cernută și strecurată de censură, precum mărtu-

risește Damaschin Bojinca. Bănuesc, că aici trebuie căutat izvorul acelor două pasaje, care erau o concesiune făcută censurii de un autor, care cu ori-ce chip doria și zoria ca ideile sale să străbată odată în poporul român, asupra căruia el va fi știut mai bine decât ori-cine ce fericită înrîurire vor avea.

Numai în aceste împregiurări putem găsi înțelesul moralei ce se face în ele despre „adunca pace după constituțiunea patriei“ și despre „credincioasa ascultare“ față cu „domnii și mai marii“ unguri, care se temeau și de cele mai line adieri ale aceluia duh democratic, francez, ce-și făcuse drum până în țerile românești, numai în aceste împregiurări găsim înțelesul repetirii acelor pasaje chiar și în prefața cărții, după care a ne arăta vrednici de strămoșii noștri romani ar însemna: „cătră împăratul lor al Austriei să fie Românii cu credință, cătră patria lor cu cucerie, cătră domnii locurilor cu ascultare, cătră tot deaproapele cu dragoste; și pe sine întru toate puterile sufletului cu nevoiță să se depliniască; cât precum dela buna mamă firea a împărțășit talent bun, așa toți să se facă cetățeni patriei folositori“. Patrie și domni! Dar' ce ne da patria: jugul iobăgiei și îndepărtarea noastră dela ori-ce drept ce-l aveau „națiile“ acelea trei sugrumătoare ale nației noastre! Și a fi cu cucerie și ascultare cătră domnii pământului tocmai istoria aceasta națională era să ne învețe? De unde?!

Maior scrie la un loc cuvintele: „Nemărginit aș fi să vreau toate faptele Românilor a le serie, din care să desvêlește firea cea bărbată și vitează a neamului românesc. Ci scurtarea care o am pusă înainte și peristasturile nu mă suferă a mă îndelungi în treaba aceasta“. Ce fel să fi fost peristasturile ce-l împedecau a preamări pe Români? Să nu fie acest pasagiu o critică conștie a celorlaltele și o alusie la lipsa de libertatea presei?

Istoria lui Petru Maior a găsit un învățat critic în slavul Kopitar, care a publicat o analiză amănunțită a operei acesteia în limba germană, în „Gazeta literară” din Viena, și-i trimise și lui Maior o scrisoare cu o seamă de observări ³⁷⁾.

Maior răspunde în trei rînduri, însă cu mai multă nervositate decât ar fi meritat bunăvoința lui Kopitar și de bună-seamă fără să producă ceva vrednic de tocmai atîta admirare, cîtă avură pentru aceste răspunsuri Bojinca, Aron, ear' după ei dl. Marienescu și alții.

Polemica aceasta este însă aproape mai însemnată dintr'un alt punct de vedere, nebăgat în seamă până acum, ba chiar tăgăduit pe neștiute: anume dintr'acela al atingerilor ce Maior a avut cu literatura franceză umanitaristă din veacul al XVIII-lea. literatură ale cărei idei au avut, precum toți știm, un mare rol în pregătirea și în alcătuirile revoluției mari franceze, care a statornicit egalitatea de drept a oamenilor pe pămînt.

Este chiar academicianul român dl. V. A. Urechiă, care în răspunsul seu la discursul de recepțiune al dlui Marienescu asupra lui Maior a ținut, în academie, că Maior a fost om al altei societăți decât cea franceză premergătoare revoluției mari; este chiar dl V. A. Urechiă cel-ce pune pe Maior într'un neîmpăcat contrast cu umanitarismul lui Voltaire, Bernardin de Sainte-Pierre, Fenelon ³⁸⁾.

Domnului Urechiă 'i-a scăpat ceva din vedere. Faptul simplu, că Maior a tradus în românește întîmplările lui Telemach de Fenelon, trebuie să ne îndemne a cerceta mai cu amănuntul dacă entusiastul amic al cestiei ardelenesi, dl V. A. Urechiă are drept ori nu.

³⁷⁾ Critica este reprodusă în Kopitar. Kleine Schriften, edate de Miklosich. — ³⁸⁾ Atanasiu M. Marienescu: Viața și operele lui Petru Maior. la sfîrșit.

Maior, care se afla tocmai în toiul disputelor sale pentru istorie și care se pregătia a scrie istoria bisericii noastre, nu s'ar fi oprit să îndepliniască această traducere, dacă în mintea și inima lui nu s'ar fi găsit ceva asemenea vederilor și sentimentelor lui Fenelon ceva ce-l îndemna și îl zoria să deschiză și nației sale o carte, care a gonit pe Fenelon dintr'o carte regală, a lui Ludovic XIV., dar care 'i-a răspândit ideile lui în toată lărgimea lumii.

Mai mult, Maior scrie în pomenitele dispute ale sale, care sînt anterioare apariției lui Telemach al său, un pasagiu care ne dovedește că Maior primise drept vederi ale sale, vederi pe care le găsim în Telemach, o dovadă că această lucrare influențase mai din vreme pe Maior, care recunoscuse în Fenelon un suflet plin de caldă iubire, o manifestare pură a moralei evanghelice, un predicator al urei în contra despotismului și pe temeiurile acestor principii politice înaintea căruia ambițiile monarchice și lăsarea în părăginire a popoarelor nu găsiu cruțare; eată ce a trebuit să-l încante pe Maior în Telemach, în opera care ne dă, prin figura lui Mentor, e icoană a autorului său.

Mentor vorbește spre sfîrșitul cărții a IX-a către regi și căpitani: „Désormais, sous divers noms et divers chefs, vous ne ferez plus qu'un seul peuple. C'est ainsi que les justes dieux, amateurs des hommes, qu'ils ont formés, veulent être le lien éternel de leur parfaite concorde. Tout le genre humain n'est qu'une famille dispersée sur la face de toute la terre. Tous les peuples sont frères, et doivent s'aimer comme tels“.

Ear' Maior scrie: „E adevărat, că nimic este mai potrivit cu natura decât ca națiile, cele cu ajutorul lui D-șeu cultivate, să se îngrijască și pentru luminarea celorlalte nații ce sînt mai puțin fericite, pentru că: toți oamenii deopotrivă au trup și suflet, pricepere și voință, și sînt făcuți după chipul lui D-șeu; deci dar toate

națiile firește se cuprind în marea nație a neamului omenesc, ear' deosebitele numiri ale singuratecelor nații sînt numai întemplătoare⁴.

Acest fundamental principiu umanitarist impune îndatoririle pe care Maior le resumă astfel în continuarea pasagiului citat:

„Așadar' potrivit cu înțelepciunea este, ca toți oamenii, neluându-se în seamă întemplătoria lor numire să se iubiască unul pe altul ca frații, și o nație să alerge cu ajutor altele spre înaintarea culturii, dela care depinde fericirea de comun, aceasta dacă o face vre-o nație, arată în faptă, că au ajuns la adevărată cultură (luminare) și că trebuie a se dice în adevărat nobilă, ear' din contră dacă cineva într'aceea să silește ca să pună pedecă, ori culturii sale, ori luminării altei nații; lămurit arată că se află încă și acum în vechia barbarie, și greu păcătuește împotriva naturii, mamei tuturor, care poruncește a se îndeplini înțelegerea și voința a fiecărui om⁴ ³⁹⁾.

Este evident, că umanitarismul apusean era pentru Maior un punct de vedere, care îl îndreptăția să ceară pentru neamul seu dreptate, sprijin, iubire, căci pe temelul acesta el îndată își formulează următoarea pretențiune:

„Pentru a înainta cultura între Români din Bănat, aceia ar fi de trebuință mai cu seamă să aibă episcopi români, căci ce se poate nădăjdui dela acel păstor, mai cu seamă între Români, al cărui cuvânt nu-l pricep oile sufletești, precum nici el graiul oilor sale”.

Astfel este mai presus de ori-ce îndoială, că patriotismul și creștinismul lui Maior alcătuiau la el un fel de

³⁹⁾ Disputele asupra istoriei, adause la ediția lui Malinescu a Istoriei, Buda, 1834, p. 36.

a vede priincios primirii lesnicioase a vederilor umanitariste ale lui Fenelon.

Ear' când ne aducem aminte ce barbar era feudalismul maghiar, de care Maior se vedea încungiurat, ca de o mocirlă, care ne apăsa neamul și împotriva căruia numai Iosif II. a îndrăsnit să înceapă un rășboiu al luminii în contra întunerecului, al umanismului în contra barbariei, un fel de admirație ne cuprinde vedënd cum un revisor de cărți românești se dovedia a fi un elev înțelegător al apusului și un priceput împămęntenitor al ideilor lui în țeara noastră, în poporul nostru.

15.

A expune cuprinsul *Istoriei bisericei Romănilor atăt acestor dincoace precum și acelor dincolo de Dunăre* (1821) ar însemna a face o istoriă a bisericei tuturor Romănilor până pe timpul lui Maior, ce nu poate fi scopul nostru.

Din tinerete Petru Maior adunase materialii pentru această lucrare de mare însemnătate. Dar ȃice el, „de vreme ce fiește care vede că eu cu fapta aceasta am purces pe o cale necum de alții bătută, ci până acum nici ispitită, uimeui nu poate aștepta dela mine o istorie deplinită“. El a preparat terenul pentru alții cari vor putea face ceva mai frumos. Maior continuă apoi a mai arăta însuși meritul său scriind tot iu prefață: „Adevėrau acela folos l'am făcut cu istoria aceasta, cât multe monumente din cele ce au vecuit până în timpul acesta și scripturi, cari au ajuns la mâniale mele să pun afară de primejdia peririi“.

Maior muri fără s'o fi putut tipări întregă; părți din manuscriptul inedit a tipărit venerabilul Cipariu, în a cărui posesiune ajunsse pe multe laturi, cum să exprima dînsul.

Și cartea tipărită a avut o soartă foarte interesantă. O povestește dl. Barițiu așa: „Petru Maior apucase a tipări până era în viață încă și o istorie bisericească a românilor, care așa scrisă mai mult în mod fragmentaric, ca în fugă, ca pe sărite, ca de frica morții, totuși era să reverse o lumină neașteptată prin documentele publicate, dacă nu ar fi fost confiscată îndată după aparițiunea ei, apoi trimisă dela Buda la Cluj, de acolo la Blaj și iar la Cluj, unde apoi exemplarele nelegate fuseseră închise într'o chiliă dela mănăstirea Franciscanilor, cu excepțiune de vre-o sută pe care studenții români comandați ca să le încarce dintr'un car într'altul, le-au știut pitula și duce mai departe“.

La alt loc povestește tot dl Bariț: „Istoria bisericească a lui Petru Maior a fost confiscată mai mult pentru o glumă rea a lui Maior scrisă asupra unei traduceri a episcopului / Bob“⁴⁰⁾iversity Library Cluj

Pentru o glumă arhiepiscopul Bob nu a făcut nimic ca să păstreze o istorie ca aceasta!

Maior pricepuse bine lumea în care trăia el. El va fi presimțit deci soarta cărții sale când scria în prefață: „Eu totuș pentru dragostea adevărului, cu care'mi este învăpăiată inima, mai bucuros am fost să sufer primejdia, de va fi așa voia celui înalt, decât să las sau a să înșela cei viitori sau a nu ști cauza schimbărilor celor în veacul meu întemplate“.

Când dar la începutul acestei scrieri diceam că Maior a fost apostol și că îndrăznirea lui era asemenea aceleia a martirilor pentru dreptate, nu scrieam vorbe fără un cuprins real. Cea mai frumoasă confesiune a preotului revisor, a bătrânului autor sînt fără'ndoială cuvintele ce i le-am citat mai pe urmă. Văpae pentru adevăr, martiriu pentru dreptate, aceasta este ultima sa-

⁴⁰⁾ Bariț, Părți alese I. p. 131, 558.

lutare ce ni-a trimis-o sufletul lui, cand trupul începea să se încline spre glicia ce'n curênd îl cuprinse.

16.

Dintre cei trei apostoli ai redeşteptării naţionale mai cu bogăţie, mai împodobit îi curgea lui Mîcu cuvîntul; şi Papiu mărturişeşte că de când este Blajul predicator ca el n'a fost în acel oraş ⁴¹⁾. Şincai are frasa simplă; „să nu mă lăţesc în cuvinte peste năravul meu“ ⁴²⁾ dice el la un loc, arătînd că spiritul lui bărbătesc aspru, adeseori drastic, nu-î ademenit de lucrarea stilului. Între Şincai şi Micul stă Maior, mai vorbareţ decît Şincai, mai cu puţină grijă decît Micul. Maior gîndia mult şi scriea repede. Din prefaţa la istoria bisericească aflăm că el din tinereţe culegea de pe ori unde putea material pentru lucrările sale; când începea să scrie acel material gîndit şi resgîndit, scriea repede; istoria bisericească a scris-o în unsprezece săptămîni; istoria pentru începutul Românilor asemenea o scrisese în foarte scurt timp, fără să-şi dea silinţă să aşeze materialul mai cu răgaz decît poţi când scrii precum îţi curge 'n condeiu şi grabnic, să nu aibi vreme nici a mai scrie pe curat, cum povesteşte el însuşi. Scris fără multă chibzuire, stilul lui Maior nu-î însă lipsit de frumuseţi şi energie; cuvinte şi, mai rar, forme ce astăzi nu se mai scriu trezesc interesul, şi al filologului subtil şi al cetitorului ce se desfătează la plasticitatea expresiunilor. Ca şi materialul limba era deplină sclavă în slujba spiritului lui Maior, care se cunoştea bine şi avea o deosebită încredere că în lupta în care intrase el va fi învingător; el pricepia rostul armelor ce le avea în mîni.

Numai asupra unei forme de gîndire mai voesc să stăruiesc aici, căci în ea se reflectă încrederea aceasta şi

⁴¹⁾ Papius. Istoria I. p. 204 şi B i a n u, Vieţa lui Clain, p. 25. — ⁴²⁾ Cronica, III. p. 274.

conștiința de sine și de valoarea neamului său, asupra ironiei sale. Ironia lui Maior a luat rar forme de gândire erudită, mai des forme populare. Spre pildă vorbind de acea „pleasă“ de oameni cari se ’ngânfau o dovedi neadevărurile istorice, ce le combate el, Maior dice: „Mai aceea imbinare, mi se pare a avea această cuvântare, ca și când ar dice nescine: „bastonul stă în unghet, așadar plouă afară“; ori „schioapă dară, ba și de mâni și de picioare lipsită și fără cap este părerea“ cutare și cutare, pe care a o susține este a *bate aerul, a țese pânză de păingini*. Încă o probă. Vorbind de Cuțovlachi, împotriva cărora împărații bizantini eșiau la bătae ca și când ar eși la vînat de cerbi, și de Petru, care își pusese cununa de aur pe cap și încălțase papuci roși împărătești, Maior serie la un loc: „Românii . . . de nou năvălind în Tracia o prădează și se întorc de acolo — sănătoși!“ În vorba „sănătoși“ Maior depuse toată satisfacția inimii sale în fața succeselor războinice asupra afemeiaților Bizantini.

17.

Nu știu, se se fi scris ceva asupra limbei lui Clain, Șincai și Maior, care nu este nicidecum lipsită de interes și interesante forme. Aici nu-’i însă loc pentru a zăbovi mai mult decât o făcurăm, la această materie.

Chipul literar al lui Petru Maior ar fi însă incomplet, dacă nu am spune ceva și despre vederile lui filologice, asupra limbei noastre ⁴³⁾.

Un pasagiu, care arată cu deplină claritate o vedere fundamentală a lui Maior, este următorul, scris în disertația pentru începutul limbei românești: „Acea se știe, că mulțimea cea nemărginită a Romanilor, a cărora rămășiță sînt Românii, pe la începutul sutei a doua dela

⁴³⁾ Vezi în această privire serierea dlui L a z ă r Ț ă i n e a n u Istoria filologiei române, București, 1892.

Christos în zilele împăratului Traian, a venit din Italia în Dacia; și a venit cu acea limbă latinească, carea în timpul acela stăpânia în Italia. Așa dară limba românească e aceea limbă latinească comună, care pela începutul sutei a doaua era în gura Romanilor, și a tuturor Italianilor. De oare ce dară limba latinească cea comună, după timpul eșirii Romanilor din Italia la Dacia, cumplite schimbări a mai suferit în Italia: urmează, ca limba românească e mai curată limba latinească a poporului roman celui vechiu decât limba italienească cea de acum; și mai cu cădere este a judeca din limba cea românească, cum a fost limba Romanilor celor vechi, decât din limba italienească cea de acum. Măcar că aceea nu putem nega, ca în limba românească sînt vîrite cuvinte de ale barbarelor gînti, anume ale Sloveanilor, cu carii au petrecut împreună. Însă Sloveanii de țesetura limbei românești cea din lăuntru nici cum nu s'au atins, ci aceea a ramas întregă, pre cum era când întăiu au venit Romanii, strămoșii Românilor, în Dacia. Ci și cuvintele, cari sînt dela Sloveani vîrite în limba românească, prea lesne se eunosc și ușor ar fi, de s'ar învoi Români spre aceea, a le scoate și a face curată limba românească“.

Acesta este „meritul necontestat“ al lui Maior de-a fi întrevădit originea vulgară, iar nu literară a limbei române, cum o susținuseră Clain și Șincal, care priviseră limba română de o corupțiune a celei latine. Adusă în Dacia limba aceasta a putut fi păstrată mai fidel decât ori unde a mai fost dusă, pentru-că, după teoria istoriei, populația indigenă a fost stîrpită în Dacia și deci limba n'a putut fi atinsă de contactul cu populații străine.

Dialectele limbei noastre nu se explică mai departe numai prin elementele străine, ce ne-au rămas dela Sloveani, în Macedonia dela Greci; ci Maior admite, că dela început o deosebire a esistat între felul cum aceeași limbă

să vorbia în feluritele părți ale Italiei, și „fiind că coloniile acelea din toate părțile Italiei au fost adunate, urmează că mai multe dialecte au adus cu sine“. Împrejurarea aceasta se scoate mai în relief dacă ne amintim că acest provincialism al Romanilor veniți din feliuritele părți a avut, după Maior, și urmări politice fatale. „Adecă dice el în Istorie, cei ce erau dintr'unul și același ținut al Italiei mai tare trăgeau la olaltă, și se iubiau între sine pentru amintirea că strămoșii lor dintru același ținut au venit în Dacia, decum iubiau pre ceialalți, măcar-că toți de un sânge și de o limbă erau. De acolo cu timpul s'au împărțit Romanii în Dacia întru atâtea părți și domnii câte ținuturi au fost acele ale Italiei, de unde venise strămoșii lor. Și această împărțire în multe domnii, care a făcut ca să nu fiă toți Românii sub un cap, a cauzat pe urmă Românilor slăbăciunea cea mare. Să fi fost Românii toți uniți sub un cap, nu cred eu, că ar fi venit timpul să se dea ei învinși Turcilor, de oarece și așa împărțiți încă mult timp au cutezat a ține resboiu cu Turcii; ba foarte puțini Români asupra alor nenumerate gloate de Turci, asemenea minunei învingere au făcut“.

Aceste vederi filologice sînt neintemeiate. Curioasă este și conclusia, pe care Maior o trase din idea lui justă despre originea vulgară a limbei românești. Maior identifica precum vedurăm, limba română cu limba vulgară din epoca republicei romane; identificându-o, el o consideră și de anterioară evoluțiunii acesteia și conchide că limba română e mama limbei latine. Asupra acestei greșeli se trecem repede; istoria folologiei noastre o înseamnă pe paginile ei, noi să ne însemnăm că Maior întrevede mai întăiu originea vulgară a limbei românești; el face și 'n cercetările-i filologice un pas înainte preste colegii săi înaintași din școala ardelenească și își sporește cu o frunză coroana ce 'și-o împleti el însuși din rezultatele muncii lui.

Maior a lucrat și la faimosul lexicon dela Buda (1825), în fruntea căruia, imitându-și de sigur vieța ce-o ducea la Buda cu nepotul său Ioan, scrise dialogul dintre unchiu și nepot, asupra originii limbei române. În decurs de mai multe decenii au lucrat la acest lexicon Clain, Coloși, Corneli, Maior, Teodorovici și dr. Teodori. Într'un raport (1819) către Marcovici, directorul tipografiei crăești Maior spune, că el va adaoge etimologia cuvintelor, va îndrepta și unifica preste tot ortografia și va stîrpi multele cuvinte maghiare, care fuseseră adunate din regiuni ungurești, dar nu erau înțelese decât poate în locul de unde s'au culeseseră.

Maior a scris și o gramatică și un tratat despre ortografie. Din gramatică ni s'au păstrat numai două fragmente în câți-va paragrafi.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Cătră sfîrșitul anului 1820 Maior era rău bolnav, în grija doctorilor. Ca să poată lucra la emendarea științifică a lexiconului, el declarase că are lipsă de parale, ca să readucă puterile ce periau din corpul acum îmbătrânit⁴⁴⁾; onorarul pentru desăvîrșirea lexiconului i s'au plătea deci anticipativ. Mai repede însă decât va fi creșut el, mai curînd decât în adevăr s'au așteptau cei dimprejurul lui, Maior muri la începutul anului următor în 14 Faur 1821. A murit în casa-și solitară, în care o văduvă vecină sirboaică, îl îngrijise în vremea suferințelor lui. Mulți au cercetat să afle unde a fost casa lui, unde e mormîntul lui; au aflat, că locuința avuse numărul 917 și că oasele-și s'au odihnesc în cimitirul comun al bisericii romano-catolice din mahalaua Ráczváros din Buda. Nimeni nu-și știe anume locul, nimeni nu poate dice că a vădut peteul de glie cu care vecinicul *Nimic* acoperi

⁴⁴⁾ in hac aetate hoc vesanitatibus suis statu s'au dice într'un raport al lui Marcovici.

una din cele mai luminoase glorii ale neamului nostru. Preotul, care l'a prohodit și-a aruncat ântăiul pumn de țărină peste coșciugul lui Maior a fost un anume Stoi-covici, un popă străin la un mort între străini.

19.

Pentru cei ce se simt îndemnați a ceti mai pe larg despre cestiunile ce le-am expus, însemn următoarele opere :

Petru Maior, Istoria; ediția 3 a societății Petru Maior din Pesta; o vinde societatea cu 60 cr.

A. Papiu Ilarian, Vieța și operele lui Șincai; cartea a devenit rară.

I. Bianu, Vieța și activitatea lui Maniu Samuil Micul; prețul 60 bani.

At. M. Marienescu, Vieța și operele lui Petru Maior; prețul 100 bani.

A. D. Xenopol, Teoria lui Rösler, studii asupra stăruinței Românilor în Dacia Traiană, prețul 4 franci

D. Onciul, Dare de seamă asupra teoriei lui Rösler de Xenopol, în Convorbiri literare, anul XIX.

Lazar Șăineanu, Istoria filologiei române; prețul 5 franci.

